

Lietuvių kalbos instituto
Bendrinės kalbos tyrimų centras ir Geolingvistikos centras |
Institute of the Lithuanian Language
Research Centre of Standard Language and Research Centre of Geolinguistics

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto
Baltistikos katedra |
Vilnius University, Faculty of Philology
Department of Baltic Studies

Tarptautinė mokslinė konferencija

PROFESORIAUS ALEKSO GIRDENIO (1936–2011)

80 METŲ GIMIMO SUKAKČIAI PAMINĖTI

***DABARTINIŲ BALTŲ KALBŲ IR
TARMIŲ TRANSFORMACIJOS***

Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, Vilnius

2016 m. spalio 19–21 d.

Pranešimų tezės

International Scientific Conference

DEDICATED TO THE 80th ANNIVERSARY OF BIRTH OF

PROFESSOR ALEKSAS GIRDENIS (1936–2011)

***TRANSFORMATIONS OF CONTEMPORARY
BAL TIC LANGUAGES AND DIALECTS***

Institute of the Lithuanian Language, P. Vileišio st. 5, Vilnius

19th–21st October 2016

Abstracts

Konferencijos organizacinis komitetas | Conference organizing committee:

Dokt. Agnė ČEPAITIENĖ
 Dr. Jurgita JAROSLAVIENĖ
 Prof. dr. Birutė JASIŪNAITĖ
 Dr. Violeta MEILIŪNAITĖ
 Dokt. Simona VYNIAUTAITĖ

Konferencijos mokslinis komitetas | Conference scientific committee:

Prof. dr. Danguolė MIKULĖNIENĖ (pirmininkė, Lietuvių kalbos institutas / chairperson, Institute of the Lithuanian Language)
 Dr. Aleksejus ANDRONOVAS (Sankt Peterburgo valstybinis universitetas / Saint Petersburg University)
 Doc. dr. Rima BAKŠIENĖ (Lietuvių kalbos institutas / Institute of the Lithuanian Language)
 Dr. Juris GRIGORJEVS (Latvių kalbos institutas / Institute of the Latvian Language)
 Dr. Jurgita JAROSLAVIENĖ (Lietuvių kalbos institutas / Institute of the Lithuanian Language)
 Prof. dr. Birutė JASIŪNAITĖ (Vilniaus universitetas / Vilnius University)
 Prof. dr. Vytautas KARDELIS (Vilniaus universitetas / Vilnius University)
 Dr. Asta LESKAUSKAITĖ (Lietuvių kalbos institutas / Institute of the Lithuanian Language)
 Dr. Violeta MEILIŪNAITĖ (Lietuvių kalbos institutas / Institute of the Lithuanian Language)
 Doc. dr. Lina MURINIENĖ (Lietuvos edukologijos universitetas / Lithuanian University of Educational Sciences)
 Doc. dr. Juozas PABRĖŽA (Šiaulių universitetas)
 Doc. dr. Antanas SMETONA (Vilniaus universitetas / Vilnius University)
 Dr. Anna STAFECKA (Latvių kalbos institutas / Institute of the Latvian Language)
 Prof. dr. Bonifacas STUNDŽIA (Vilniaus universitetas / Vilnius University)
 Doc. dr. Edmundas TRUMPA (Latvijos universitetas / University of Latvia)
 Dr. Jolita URBANAČIENĖ (Lietuvių kalbos institutas / Institute of the Lithuanian Language)
 Doc. dr. Daiva VAIŠNIENĖ (Valstybinė lietuvių kalbos komisija / The State Commission of the Lithuanian Language)
 Prof. dr. Jolanta ZABARSKAITĖ (Lietuvių kalbos institutas / Institute of the Lithuanian Language)

Parengė | Edited by

Agnė ČEPAITIENĖ, Jurgita JAROSLAVIENĖ, Daiva KARDELYTĖ-GRINEVIČIENĖ

ISBN 978-609-411-173-0 (elektroninis leidinys | online edition)

Turiny | Contents

Daiva Aliūkaitė <i>Tarmė ir jos vartotojas XXI a. pradžioje: NORM vaizdinio tęsiniai ir kaita</i>	5
Aleksejus Andronovas <i>Annos Abelės skiemens teorija šiandien ir rytoj</i>	7
Albina Auksoriūtė <i>Dekoratyvinių augalų vardų daryba</i>	8
Rima Bakšienė, Agnė Čepaitienė <i>Tarptautinės fonetinės abėcėlės (angl. IPA) taikymas lietuvių tarmių tekstams: galimybės ir problemos</i> .	9
Maija Brēde <i>Phonostylistic Attributes of Political Discourse in Latvian</i>	10
Solveiga Čeirane, Inese Indričāne <i>Latviešu valodas troksneņu uztveres pilotpētījums</i>	11
Solveiga Čeirane, Dace Markus, Vladislava Uršuļska <i>Līdzskaņu fonēmu atlase testēšanai: rezultāti un problēmas</i>	12
Anete Daina <i>Ērgemes un Vijciema izloksnes leksika: stabilais un mainīgais</i>	14
Kazimieras Garšva <i>Lietuvių kalbos tarmės: dialektologija, fonologija, sociolingvistika</i>	15
Laura Geržotaitė <i>Vakarų aukštaičių šiauliškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių paribio šnektos lietuvių tarmių klasifikacijose: geolingvistinė analizė</i>	16
Juris Grigorjevs <i>Latvian vowels produced by informants of different age groups</i>	18
Anita Helviga, Sigita Ignatjeva <i>Changes in comprehension and use of the literary terms pastiche and parody</i>	19
Inese Indričāne <i>Acoustic characteristics of the Latvian affricates pronounced by informants of different age groups (5–15, 16–39, 40–59, 60–80)</i>	20
Jurgita Jaroslavienė <i>Lyginamasis instrumentinis lietuvių bendrinės kalbos balsių kokybinių ir kiekybinių požymių tyrimas</i>	21
Birutė Jasiūnaitė <i>Uteniškių sudurtiniai peyoratyvai</i>	23
Gintarė Judžentytė <i>Dėl deiktinių sistemų kaitos vienoje šiaurės žemaičių telšiškių šnekte</i>	24
Laura Kamandulytė-Merfeldienė <i>Morfonotaktinių priebalsių samplaikų įsisavinimas tipiškose ir sutrikusiose raidos atveju</i>	25
Vytautas Kardelis <i>Pamąstymai apie F. de Saussure'o dėsni ir lietuvių kalbos prozodinę sistemą</i>	27
Daiva Kardelytė-Grinevičienė <i>Erdvės santykių realizacijos lietuviškojoje G. Wenkerio medžiagoje</i>	28
Vadim Kasevich <i>Some Unsettled Problems in Theoretical Phonology</i>	29
Asta Kazlauskienė <i>Bendrinės lietuvių kalbos morfemų struktūriniai modeliai: produktyvumas ir dažnumas</i>	30
Joris Kazlauskas <i>Ką Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas sako apie kalbininkus?</i>	32
Yuri Kleiner <i>Forgotten Legacy of Classical Phonology</i>	33
Lidija Leikuma <i>Par „trešo izloksni“ latgaliešu literatūrā: J. Klīdzēja stāsta „Zalta kristenš“ konteksts</i>	34
Aleksiejus Luchtanas, Olegas Poliakovas <i>Galindai Europos platybėse: archeologija, istorija, lingvistika</i>	36
Dace Markus, Lidija Leikuma <i>Augšzemnieku dialekta pazīmes latviešu bērnu runā</i>	38
Liene Markus-Narvila <i>Izlokšņu lietojums Lejaskurzemē 21. gadsimtā: sociolingvistisks ieskats</i>	40
Violeta Meiliūnaitė <i>Tarmių transkribavimo praktika: objektyvumo ir subjektyvumo santykis</i>	42
Danguolė Mikulėnienė <i>Struktūralizmas lietuvių tarmėtyroje: Alekso Girdenio fonologijos mokykla</i>	44

Rita Miliūnaitė <i>Vartosena kaip kodifikacijos kriterijus (žodžių formų kodifikacijos pagrindu)</i>	46
Asta Mitkevičienė <i>Termino terminas vartosena</i>	47
Daiva Murmulaitytė <i>Žodžių darybos ryšiai Naujažodžių duomenyne</i>	48
Jūratė Pajėdienė <i>Santykinio laiko raiška šiaurės žemaičių telšiškių šnekte</i>	49
Vilija Ragaišienė <i>Vardažodžių kirčiavimo modeliai XX a. 6–7 deš. vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose</i>	50
Elena Riekhakaynen <i>Anna Åbele's Syllable Theory as an Inspiration for Experimental Research</i>	51
Regina Sabonytė, Asta Kazlauskienė, Sigita Dereškevičiūtė <i>Džiaugsmingas ir mandagusis juokas: struktūriniai modeliai ir jų trukmė</i>	52
Anna Stafeca <i>Noturīgais un mainīgais augšzemnieku dialektā Nautrēnu izloksnes fonētikā un morfoloģijā</i>	53
Daiga Straupeniece <i>Faunas leksikas dinamika Sventājas izloksne: putni un kukaiņi</i>	55
Bonifacas Stundžia <i>Priešdėlių vedinių ir dūrinių cirkumfleksinė metatonija – analoginių procesų rezultatas?</i>	56
Evaldas Švageris <i>Akustinės priegaidžių paralelės: lietuvių, latvių, slovėnų, serbų ir vokiečių kalbų duomenys</i>	57
Janina Švambarytė-Valužienė <i>Vyrų ir moterų įvardijimo joniškietiškuose kontekstas</i>	58
Daiva Šveikauskienė, Vytautas Šveikauskas <i>Automatinė žodžių daryba</i>	60
Jana Taperte <i>Acoustic Properties of Trill in Standard Latvian (Data from Speakers of Different Age Groups)</i>	61
Jolita Urbanavičienė <i>Dabartinių baltų kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos: akustinių požymių lyginamoji analizė</i>	63
Diana Vaitmonienė <i>Bendrinė kalba jaunosios ir vidurinės kartų pietų žemaičių raseiškių mentaliniuose žemėlapiuose</i>	64
Vilma Zubaitienė <i>Stabiliųjų junginių tyrimai ir leksikografinė praktika</i>	65

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Tarmė ir jos vartotojas XXI a. pradžioje: NORM vaizdinio tęsiniai ir kaita

2014–2016 m., naudojant pagal perceptyviosios dialektologijos principus parengtą empirinį tyrimo instrumentą verbalinėms ir vizualizuojamoms mentaliniuose žemėlapiuose sąmoningosioms nuostatomis tirti, vykdytas projektas „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“¹. Gauta projekto medžiaga sudaro galimybę plėtoti nevienalytį, pirmiausia geolingvistikos ir sociolingvistikos, diskursą. Verbalinės ir vizualizuotos mentaliniuose žemėlapiuose jaunuolių sąmoningosios kalbinės nuostatos leidžia nustatyti prototipines tarminių kodų ir bendrinės kalbos zonas; modeliuoti tarminių kodų ir bendrinės kalbos atstovų sociolingvistinius portretus ir kt.

Šiame pranešime, remiantis projekto duomenimis, svarstomas tarmės atstovo sociolingvistinio portreto ir apskritai tarminio kodo konceptualizacijos klausimas.

Tiriamajam klausimui formuluoti svarbi tradicinės tarmėtyros plėtotą vadinamojo NORM² pateikėjo modelio samprata ir apskritai tradicinės tarmėtyros regioninio variantantiškumo apibrėžtys.

Teorinis pranešime pristatomo tyrimo pagrindas – perceptyviosios dialektologijos atstovų plėtojama kalbos variantų konceptualizavimo samprata (Purschke 2011), N. Raphaelio Berthele'o kalbos variantų mentalinių modelių tyrimo principai (Berthele 2010), Philippe'o Blanchet ir Nigelio Armstrongo dialektų vartotojų tipologija (Blanchet, Armstrong 2006) ir kt.

Empirinis tiriamojo klausimo svarstymo pagrindas – projekto punktų (Biržų, Kretingos, Kupiškio (ir Subačiaus), Mažeikių, Panevėžio, Plungės, Šiaulių, Ukmergės, Varėnos (ir Merkinės), Vilkaviškio) tarminio kodo atstovų asociatų užduoties duomenys; tarminio kodo sklaidos socialiniais mikrotinklais, (re)konstruotais remiantis tiriamųjų deklaruota tarminio kodo vartoseną, duomenys; mentalinių žemėlapių komentarų duomenys.

Taikant *reikšminių žodžių* (žr. Garrett, Williams, Evans 2005) ir *vertinamųjų žodžių* (Inoue 1995) techniką, susisteminti ir suklasifikuoti asociatų užduoties duomenys leidžia formuluoti apibendrinimus, kad visuose tirtuose punktuose fiksuotini tam tikri NORM vaizdinio tęsiniai, pvz., kaimo, kaimiškumo kintamasis, konceptualizuojant tarminio kodo atstovą, ryškiausias Panevėžio ir Mažeikių punktuose; vyresnis amžius ir apskritai praeities kintamasis yra svarbus Merkinės ir Kupiškio tiriamųjų tarminio kodo ir jo atstovo vaizdinyje; ir kt.

Tirtuose punktuose, vadovaujantis tiriamųjų deklaruotosiomis tarminio kodo vartosenos nuostatomis, konstatuotina intensyvi tarminio kodo sklaida socialiniu

¹ Projektas „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ rengiamas pagal Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 metų programą. Jį finansuoja Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

² Akronimas – NORM – apibendrina tokį tarmių atstovų sociolingvistinį portretą: *nonmobile, older, rural male* = sėslus, vyresnio amžiaus, iš kaimo vyras (žr. Chambers, Trudgill 1998: 29).

mikrotinklu *arealo jaunosios kartos atstovas su arealo jaunosios kartos atstovu*, pvz., aktyviausias vartosenos laipsnis konstatuotinas tarp Plungės punkto tiriamųjų. Taigi tarminio kodo sklaidos socialiniai mikrotinklais duomenys teikia pagrindą apibendrinti ne tik patikslintą, bet opozicinį, NORM vaizdiniu implikuojamą, tarminio kodo atstovo portretą.

Literatūra

Berthele Raphael 2010: Investigations into the Folk's Mental Models of Linguistic Varieties. – *Advances in Cognitive Sociolinguistics*, ed. by Dirk Geeraerts, Gitte Kristiansen, Yves Peirsman. New York, N.Y.: Mouton de Gruyter, 265–290.

Blanchet Philippe, Armstrong Nigel 2006: The Sociolinguistic Situation of 'Contemporary Dialects of French' in France Today: An Overview of Recent Contributions on the Dialectalisation of Standard French. – *French Language Studies* 16, 251–275.

Chambers Jack K., Trudgill Peter 1998: *Dialectology* (Second Edition). Cambridge: Cambridge University Press.

Garrett Peter, Williams Angie, Evans Betsy 2005: Accessing social meanings: Values of keywords, values in keywords. – *Acta Linguistica Hafniensia: International Journal of Linguistics* 37:1, 37–54.

Inoue Fumio 1995: Classification of Dialects by Image – English and Japanese. – *Proceedings of the First International Congress of Dialectologists* (Bamberg 1990), Vol. 4, ZDL Beiheft 77 (Franz Steiner), 355–368.

Purschke Christoph 2011: Regional Linguistic Knowledge and Perception. On the Conceptualization of Hessian. – *Dialectologia. Special Issue II* 2, 91–118.

ALEKSEJUS ANDRONOVAS

Sankt Peterburgo valstybinis universitetas

Annos Abelės skiemens teorija šiandien ir rytoj¹

„Latvių eksperimentinės fonetikos pradininkė“ – tai nuolatinis Annos Abelės (1881–1975) apibūdinimas mokslo istorijos darbuose. Rečiau prisimenamas jos indėlis į bendrąją fonologijos teoriją.

Gavusi aukštąjį išsilavinimą Sankt Peterburge, Bestuževo Aukštuosiuose moterų kursuose, Abelė kaip kalbininkė susiformavo universitete, fonologijos išradėjo Jano Bodueno de Kurtenė katedroje, vadovaujama jo mokinio Levo Ščerbos. Čia 1917 metais buvo parašyta jos studija apie skiemenį, vėliau išspausdinta čekų žurnale „Slavia“ (t. 3; Praha, 1924). Abelės griežtai funkcinis požiūris į skiemenį ne tik pašalino tradicinius prieštaravimus, traktuojant centrinę fonologijos sąvoką („balsis“, „priebalsis“, „dvibalsis“), bet praskynė kelią fonologinei kalbų tipologijai, kartu atskleidamas pačios teorijos vystymo kryptis.

Eksperimentiniai gimtosios latvių kalbos tyrimai leido Abelei įžiūrėti dviejų teksto segmentavimo tipų (į fonemas ir į skiemenis) principinį savarankiškumą. Tuo pačiu ji iškėlė atitinkamų vienetų sąveikos ir santykinio funkcinio krūvio (taigi ir fonologinio statuso) klausimą. Šis statusas suprastinas kaip laipsniuojama savybė – nuo funkciškai pilnai susiformavusio vieneto iki pat tokio statuso netekimo. Santykis tarp fonemos ir skiemens statuso iš esmės yra atvirkštinis: kuo aiškiau įforminta fonema, tuo mažiau fonologinių požymių turi skiemuo (pvz., rusų kalboje), ir atvirkščiai (pvz., kinų kalboje). Tai svarbu tiek tipologiškai klasifikuojant kalbas, tiek siekiant adekvataus konkrečios kalbos sistemos aprašymo.

Balsis paprastai apibūdinamas kaip skiemeninė fonema. Šis supratimas remiamas prielaida, kad kalbos sistemoje yra skiemuo kaip funkcinis vienetas. Tokiu atveju tenka pripažinti, kad balsių ir priebalsių skyrimas turi suprasedgmentinį pobūdį (nes remiamasi didesne už fonemą teksto atkarpa), taigi pati fonema neturi „balsiškumo“ ar „priebalsiškumo“ požymio. Kitose kalbose, kuriose skiemuo nėra (pakankamai savarankiškas) fonologinis vienetas, juo neįmanoma remtis apibūdinant balsio sąvoką. Šiuo atveju galima pasitelkti tik fonemų junglumu, „balsiškumas“ tampa fonemos požymiu (ir toliau gali būti konkretizuojamas eilės, pakilimo ir kt. atžvilgiu). Dvibalsio sąvoka taip pat priklauso suprasedgmentinei sričiai, nes funkciškai yra apibūdinama per aukštesnį vienetą – kaip dvifonemis skiemens centras (nepriklausomai nuo šių fonemų „balsiškumo“), fonologine prasme dvibalsiai būna tik dvifonemiai.

¹ Tyrimą remia Rusijos mokslo fondas (projekto Nr. 16-18-02042).

ALBINA AUKSORIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Dekoratyvinių augalų vardų daryba

Nuo 2002 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) Terminologijos pakomisė kartu su botanikais svarsto dėl lotyniškos sistematikos pokyčių atsirandančius lietuviškų augalų vardų pasikeitimus ir suteikia lietuviškus vardus augalams, kurie lietuviškų vardų dar neturėjo, dažniausiai tai tik dabar į Lietuvą atvežami augalai. 2014 m. pabaigoje VLKK paskelbė rekomendaciją *Dėl dekoratyvinių augalų lietuviškų pavadinimų*, kurioje pateikė sunormintus lietuviškus dekoratyvinių augalų genčių ir rūšių pavadinimus.

Pranešime sinchroniškai terminologijos ir žodžių darybos atžvilgiu nagrinėjama dekoratyvinių augalų genčių vardų daryba, ypač atkreipiant dėmesį į jų motyvaciją, palyginami dabartinių augalų genčių vardų ir *Lietuvos floros* augalų genčių vardų darybos būdai.

Naujadarų daryba yra pats produktyviausias dekoratyvinių augalų genčių kūrimo būdas – naujadarai sudaro 58 proc. visų rekomendacijoje pateiktų naujažodžių. Sudarant naujadarus, pasitelkti visi lietuvių kalbos darybos būdai: priesagų, galūnių ir priešdėlių vedyba ir dūryba. Priesagų vedyba yra gausiausias darybos būdas – priesagų vediniai sudaro 71 proc. visų naujadarų. Produktiviausia naujadarų priesaga yra *-enis, -enė*, su ja sudaryta 33,7 proc. visų priesagų vedinių, pvz.: *ietėnis, kirmėnis, nagėnis, nektarėnis, povėnis, skepetėnis, daubėnė, krislėnė, straublėnė, šarmėnė, žiotėnė*.

Galūnių vediniai sudaro 15,7 proc. visų naujadarų, daugiausia vedinių sudaryta su galūnėmis *-is* ir *-ė*, pvz.: *deřvois, diržis, gaūsois, tumūlis, žaiždris, daņgė, dróvė, grākštė, viņgrė*. Su priešdėliais (*po-* ir *pro-*) išvesti tik du vediniai: *póašarė* ir *prókedris*.

Sudurtiniai augalų genčių vardai gausumu nusileidžia galūnių vediniams, jie sudaro 12,4 proc. visų naujadarų. Populiariausi dūrinių antrieji sandai – *palmė* ir *papartis*, pvz.: *ežiāpalmė, gumbāpalmė, ketėrpalmė, stógpalmė, pelkiāpapartis, šākpapartis, žvaįzdpapartis*. Daugumos kitų dūrinių antrasis sandas taip pat yra kurio nors augalo vardas, pvz.: *iúravižė, liepsnāžilė, paūkštrūtė*.

Lyginant dekoratyvinių augalų genčių naujadarus su *Lietuvos floros* augalų genčių vardais, galima pastebėti, kad naujadarai kuriami pasitelkiant tuos pačius darybos būdus, kaip ir *Lietuvos floroje*: produktyviausias naujadarų darybos būdas – priesagų vedyba, gausiausia išvesta vedinių su priesaga *-enis, -enė*, mažiausiai sudaryta priešdėlių vedinių, tik aptariamų dekoratyvinių augalų genčių vardų naujadarų antras pagal produktyvumą darybos būdas yra galūnių vedyba, o *Lietuvos floroje* – dūryba, tačiau pastebėtina, kad dauguma *Lietuvos floroje* pateiktų dūrinių yra seni liaudiniai pavadinimai, o naujadarų taip pat pateikta nedaug.

RIMA BAKŠIENĖ, AGNĖ ČEPAITIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Tarptautinės fonetinės abėcėlės (angl. IPA) taikymas lietuvių tarmių tekstams: galimybės ir problemos

Pranešime aptariamas tarptautinės fonetinės abėcėlės (angl. *International Phonetic Alphabet* (IPA)) rašmenų santykis su Lietuvoje vartojamos kopenhaginės transkripcijos ženklais.

Savitos transkripcijos tradicijos susiformavusios daugelyje šalių, jos gali skirtis net artimose kalbose, pavyzdžiui, lietuvių ir latvių. Tačiau nevienodos ženklų sistemos apriboja tyrimų lauką, nėra galimybės palyginti kelių kalbų duomenis. Siekiant sukurti visų pasaulio kalbų garsams žymėti tinkantį ženklų rinkinį, Tarptautinės fonetikų asociacijos narių pasiūlyta IPA. Jos poreikis dialektologijoje sustiprėjo kokybinius metodus papildžius kiekybiniais, įsivyravus dialektometrijai.

Lietuvių kalbos tarmių transkripcijos pradžia sietina su 1930 m. Georgo Gerullio veikalu *Litauische Dialektstudien*. Jame adaptuota 1925 m. Tarptautinės fonetikų asociacijos Kopenhagoje priimta tarptautinė fonetinė transkripcija. Lietuvių dialektologijos darbuose siekta laikytis pagrindinių Gerullio pasiūlytos transkripcijos principų, tačiau dėl įvairių priežasčių transkripcija labai įvairavo.

Keičiantis kalbos garsų kompiuterinės analizės galimybėms, dar labiau priartėta prie Gerullio adaptuotos kopenhaginės transkripcijos modelio. Taip buvo sukurta šiomis dienomis taikoma universali tarminių požymių žymėjimo sistema *Palemonas*.

Šiame tyrime, taikant IPA lietuvių tarminiams tekstams, sudarytas kontrolinių žodžių rinkinys (173 žodžiai), kurio pagrindas – Z. Zinkevičiaus–A. Girdenio tarmių klasifikacija. Į jį įtraukti žodžiai, iliustruojantys tarmių skiriamąsias bei kitas svarbesnes fonetikos (vokalizmo, konsonantizmo ir kirčiavimo) ypatybes. Morfologijos, sintaksės ir leksikos skirtumai neatspindėti. Dauguma žodžių rinkta iš *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos* (2004), tik keletas įtraukta papildomai. Šis IPA transkribuotų žodžių rinkinys vertintinas kaip XXI a. pradžios lietuvių tarmių *chrestomatinis etalonas*, nes ypatybių variantiškumas, tarminio ploto daugiasluoksniškumas, horizontalieji ir vertikalieji pokyčiai jame nebuvo fiksuoti.

Sudarant kontrolinį tarmių punktų (pagrindas – LKA 1977–1994) tinklą (24 punktai), stengtasi laikytis ploto vientisumo ir simetriškumo principų. Iš didesniųjų patarmių pasirinkta po 2 punktus, rytų aukštaičių širvintiškių ir kupiškėnų – po vieną. Atsisakyta tirti vakarų žemaičius, kaip labiausiai pakitusią tarmę. Renkantis patarmės tiriamuosius punktus, stengtasi, kad jie išsidėstytų tarp pagrindinių izoglosų ir reprezentuotų skirtingus arealus.

Ieškant IPA atitikmenų *Palemono* ženklams, stengtasi laikytis garsų požymių *sistemiškumo*, o ne tiesioginio jų artikuliacinio ar akustinio panašumo.

IPA simbolių rinkinys tinkamas perteikti lietuvių tarminių garsų įvairovę: parinkti IPA atitikmenys visiems *Palemonu* žymėtiems balsių bei priebalsių variantams. Kebliau atspindėti prozodinius vienetus: IPA simboliais žymėtas tik kirčiuotas skiemuo ir dvi pagrindinės priegaidės – krantančioji ir kylančioji. Atsisakyta žymėti tarminius alotonus: laužtinę, vidurinę ir kirstinę priegaides.

MAIJA BRĒDE

University of Latvia

Phonostylistic Attributes of Political Discourse in Latvian

Public political speeches represent a genre of political discourse that reveals strategies of attaining certain political goals by choice of language. Political discourse analysis concentrates on how and to what extent the linguistic choice serves for some political effect. Language is used as a means of control, persuasion and manipulation. It has been stated that all language levels are involved for the purpose, including the phonological level. Public speech variants are distinguished by their communication form and the corresponding phonostylistic attributes.

The paper will give an insight into some phonostylistic features of the publicistic style of intonation in Latvian on the basis of auditory analysis of addresses/ speeches by prominent State figures of Latvia. The purpose of the publicistic style apart from outlining ways of presenting selected information is designing techniques for convincing the audience of particular views and for affecting the listeners emotionally. This approach is particularly significant in political discourse.

Two full New Year addresses (2014, 2015) given by the ex-prime minister of Latvia Laimdota Straujuma and an address/speech delivered by the Speaker of the Saeima Ināra Mūrniece (18.11. 2015) were chosen for the material of the present analysis. The focus of attention was ways to achieve the effect of prominence that is an indispensable tool for a politician in delivering his/her message and achieving the desired results. Basically it included following the segmentation of the flow of speech and the use of nuclear tones in the final and non-final tone groups.

The results of the analysis permit to characterize public political speeches as expressive, persuasive and emotional. The public speaker's manner points to personal participation in the message. The segmentation of the speech demonstrates how the speaker is interpreting the text in view of the significance attached to certain parts of the addresses. There are instances when the phonetic division of the utterances coincides with the grammatical constructions, however, in a great number of cases the borderlines introduced by pauses single out individual members of the sentence or just separate words. Prominent function words highlight some stretches of speech, at the same time adding to the emotional colouring of the performance and to the perception of the rhythmical structure. The particular rhythmical structure is greatly affected by half-accented lexical words which also direct the listeners' attention to the meaning of the following words.

The final tone units are pronounced with falling tones, most often with relatively high falls. The nuclear tones in the non-final tone units are more various with the falling tones predominant that makes the segments sound particularly prominent. The whole intonation contour and especially the chosen nuclear tones depend greatly on how emotional the speaker feels. Thus, there are a number of factors that contribute to the phonostylistic characteristics of the public political speech. They in turn are determined by the content of the speech, the target audience, the speaker's personal traits of character which explains the variability of style markers.

SOLVEIGA ČEIRANE¹, INESE INDRIČĀNE²

¹Rīgas Stradiņa universitāte

²LU Latviešu valodas institūts

Latviešu valodas troksneņu uztveres pilotpētījums

Šajā pētījumā analizētas latviešu valodas troksneņu auditīvās jeb uztverei būtiskās īpašības. Tā mērķis ir noskaidrot formantu pārejās (no troksneņa uz tā fonētisko apkaimi veidojošo patskaņi) un pašā troksneņa segmentā ietvertās akustiskās informācijas nozīmīgumu. Latviešu valodas līdzskaņu auditīvās īpašības ir maz pētītas, tāpēc šā pilotpētījuma rezultāti var būtiski papildināt līdz šim veiktajos eksperimentos iegūtos datus.

Uztveres eksperimentos stimulu izveidošanai izmantoti dabiskas izrunas ieraksti ar izolētām CVC zilbēm (C – troksnenis, bet V – īsais vai garais patskanis), piem., [tit], [tet], [tæt], [tat], [tət], [tut], [ti:t], [te:t], [tæ:t], [tɑ:t], [tɔ:t], [tu:t]. Šīs zilbes ierunāja informanti, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda un kuru izruna atbilst latviešu literārās valodas normām. Atbilstīgi katra uztveres eksperimenta mērķim CVC zilbes rediģētas ar runas analīzes datorprogrammu PRAAT.

Uztveres eksperimenti veikti divās grupās, no kurām vienu veido respondenti, kam latviešu valoda ir dzimtā valoda, bet otru – respondenti, kuriem latviešu valoda ir svešvaloda.

SOLVEIGA ČEIRANE¹, DACE MARKUS², VLADISLAVA URŠUĻSKA³

¹Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija

²Rīgas Stradiņa universitāte

³Liepājas Universitāte

Līdzskaņu fonēmu atlase testēšanai: rezultāti un problēmas

Autores analizē iegūto pieredzi norvēģu finanšu instrumenta atbalstītajā starptautiskajā pētniecības projektā Nr. NFI/R/2014/053 „Latviešu valodas monolingvāla un bilingvāla apguve: rīki, teorijas un lietojums“. Tas ir latviešu valodas monolingvālas un bilingvālas apguves pirmreizējs sistemātisks pētījums gan teorētiskajā, gan praktiskajā aspektā. Uzzinām par projekta gaitā veikto uz attēliem balstīto līdzskaņu fonēmu testa izveidi, testēšanas rezultātiem un papildus iegūto sociolingvistisko informāciju. Pārbaudīta 3–6 gadus vecu bērnu līdzskaņu fonēmu izruna vārda sākumā un vidū. Testā iekļauto latviešu valodā esošo divu līdzskaņu savienojumu tipu izruna iespējamajās eksplozīvo un frikatīvo troksneņu un skaneņu kombinācijās šajā prezentācijā nav analizēta (par to sk. Markus, Čeirane, Ureka, Kremers. *Linguistica Lettica*. 2016). Pirmajā testa variantā tika iekļautas 53 pārbaudāmās lietvārdu vārdformas. Lai iegūtu pilnīgāku fonēmu izrunas pārskatu, pēc testa izmēģinājuma tas papildināts ar vēl 34 darbības vārdu formām, pēc novērtēšanas līdzekļu izstrādes veikta valodas izpēte statistiski pietiekamam skaitam bērnu. Testēšanas rezultāti pārlicinoši rāda, ka, izrunājot līdzskaņus vārda sākumā un vidū, bērnu runā vērojamas atšķirības starp vecuma grupām no 3 līdz 4 gadiem un no 4 līdz 5 gadiem. Vecumā no 3 līdz 4 gadiem bērni ievērojami sliktāk izrunā līdzskaņus, šajā grupā vērojamas arī lielākas individuālās atšķirības. Kopumā nedaudz labāki rezultāti ir, izrunājot līdzskaņus vārda vidū. Gan vārda sākumā, gan vidū visgrūtāk izrunājamais līdzskanis ir vibrants *r*. Vārdos ar *r* tika konstatēta elīzija vai substitūcija ar citu līdzskani. Otrs grūtāk izrunājamais līdzskanis vārda sākumā bija *š*, bet vārda vidū – *l*, kaut arī izvēlētie vārdi (*šalle* un *lāči*) bērniem bija labi pazīstami. Pētījuma laikā pievērsām uzmanību arī mūsdienu bērnu aktīvajam vārdu krājumam. Salīdzinājumā ar bērnu vecāku un vecvecāku vārdu krājumu, piemēram, grūtības bērniem sagādāja attēls ar *dzeguzi*, jo lielākā daļa bērnu to nepazīna un nezināja šo vārdu. Tika nosaukts *balodis*, *dzenis*, *ērglis*, *kaija*, *vanags*, *vārna*, *zvirbulis*. Pēc mudinājuma nosaukt putnu, kurš saka *ku-kū*, atbildes nebija. Kad jautātājs pasacīja priekšā pirmo skaņu *dz-*, meitene (5;5) nosauca *dzērvī*. Izņēmums bija meitene (5;0), kura atcerējās, ka viņai laukos ir putnu dziesmu grāmata (!), kurā rakstīts, ka dzeguze saka *ku-kū*. Mūsdienās bērniem samērā nepazīstami ir arī jēdzieni *jaka* un *blūze*, to vietā tika nosaukts *džemperis*, *pidžama*, *žakete*, *kreklīņš* vai vispārīgāks *apģērbs*. Pavērojot bērnu apģērbus, tiešām *blūzi* un *jaku* bērni mūsdienās valkā salīdzinoši maz. Bērni nezināja arī jēdzienus *blōda* un *vāze*, to vietā attiecīgi tika saukti *šķīvis* un *glāze*. Bērnu nosauktie vārdi ne tikai rāda viņu apgūto vārdu krājuma apjomu, bet arī to, kādu reāliju vidē viņi dzīvo. Ja vecāki ar bērniem biežāk apmeklē zooloģisko dārzu nekā klausās putnu dziesmas mežā, nav jābrīnās par dzeguzes neatpazīšanu. Arī bērnu ģērbšanas tradīciju maiņa ikdienā un svētkos ietekmē apģērba attēlu atpazīšanu vai neatpazīšanu. Bērnu runa rāda arī to, kādā valodiskā vidē bērni uzturas – kas ir tie vārdi, vārdu savienojumi, teikumi, kādus bērns dzird no apkārtējiem (par to sk. arī Rūķe-Draviņa 1959: 24–45; Markus 2007: 35; Markus, Zīriņa 2016), piemēram, bērni bieži lieto vārdu deminutīvformas, *bitīte*, *zvaniņš*,

lācīši, kaķītis, kucentiņš, mašīniņa, svecīte, audzīte (audzinātāja), saulīte, kucentiņš, mazas kurpītes, šallīte, zeķīte u.c.

ANETE DAINA

LU Latviešu valodas institūts

Ērģemes un Viiciema izloksnes leksika: stabilais un mainīgais

LZP projektā *Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā: sociolinguistisks aspekts* pētīta arī Ērģemes un Viiciema izloksne, kas pieder pie vidus dialekta Vidzemes vidus izloksnēm. Vācot materiālus šai izloksnēs, Ērģemes pagastā aptauāti 6 informanti vecumā no 48 līdz 80 gadiem, Viiciema pagastā – 7 informanti vecumā no 25 līdz 83 gadiem.

Stabilais un mainīgais abu izloksņu leksikā konstatēts, salīdzinot jaunākos vākus minētā projekta ietvaros ar 20. gadsimta otrās puses materiāliem, ko Ērģemē un Viiciemā vākušas Silvija Raže un Elga Kagaine.

Salīdzinot jaunākos Ērģemes izloksnes vākus ar senākiem materiāliem, var secināt, ka liela daļa vārdu, kas reģistrēti mūsdienās, ir fiksēti arī toreiz, tātad šie vārdi arvien ir aktuāli. Liela daļa vārdu pilnībā sakrīt ar 20. gadsimta otrajā pusē fiksētajiem, savukārt daļa atšķiras fonētiski, morfoloģiski vai semantiski.

To pašu var attiecināt uz Viiciema izloksni – arī šajā gadījumā liela daļa vārdu sakrīt ar 1961. gada materiālu, tomēr ir arī tādi vārdi, kas mūsdienu informantu runā vairs nav sastopami, kā arī tādi, kas nav sastopami 1961. gada vācumā.

Kā rāda valodas materiāls, aplūkotajās izloksnēs ir arī daudz kopīgu iezīmju.

KAZIMIERAS GARŠVA

Lietuvių kalbos institutas

Lietuvių kalbos tarmės: dialektologija, fonologija, sociolingvistika

Pranešimas skiriamas prof. Alekso Girdenio ir prof. Valerijaus Čekmono 80-mečiui. Jie yra gimę tų pačių metų spalio mėnesį ir gal tą pačią savaitę, dirbo gretimose katedrose, bet tyrė skirtingus dalykus.

Autorius tarmę laiko ne kalbos teritorine „atmaina“, o to paties kalbos ploto dalimi ir skiria ne 2, o 15 tarmių.

Latgalos lietuvių šnektos gali būti archajiškos. Senąsias Punsko, Pelesos šnektas palietė transformacija dėl slavų kalbų įtakos.

Tarme (dialektu), regiolektu galima laikyti tokią žmonių bendruomenės šneką, kuri turi tuos pačius skiriamuosius požymius ir tą pačią šnekos sistemą. Šiuo požiūriu pilnaverčių lietuvių kalbos regiolektų ir kitų kalbų dialektų Lietuvoje nėra.

Lietuviai, pramokę gudų, lenkų, rusų, vokiečių ar anglų kalbų, tarmių nesudaro.

Galima konstatuoti jau prieš 50 m. pastebėtą lietuvių kalbos tarmių niveliaciją ir bendrinės kalbos plitimą, konsolidaciją.

Dėl kitų tarmių, kalbų įtakos lietuvių kalbos priegaidės, nekirčiuotų balsių trukmė, vad. „murmamieji balsiai“, net dzūkavimas tampa pagalbinėmis fonologinėmis priemonėmis, o toliau opozicija gali visai išnykti.

Tarmėms laipsniškai susiliejančioms su bendrine kalba, ją reikia norminti demokratiškiau: didžiajame lietuvių kalbos plote vartojamus dalykus laikyti bendrinės kalbos normomis arba bent normų variantais.

LAURA GERŽOTAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Vakarų aukštaičių šiauliškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių paribio šnektos lietuvių tarmių klasifikacijose: geolingvistinė analizė

Lietuvių tarmių klasifikacijose – Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio bei Antano Salio – pagal skirtingus skiriamuosius kalbinius požymius išskirtos ne tik pereinamosiomis įvardijamos kai kurios aukštaičių šnektos, pavyzdžiui, pirmojoje iš jų kirtį atitraukiantys vakarų aukštaičiai šiauliškiai arba antrojoje dvigarsius *an*, *am* išlaikantys sveikus, bet ir priebalsį / l kietinantys aukštaičiai viduriečiai.

Nevienodu pagrindu išskirtos ir stipriosiomis nurodomos šnektos, pavyzdžiui, rytų aukštaičiai panevėžiškiai. Jie, išsiskiriantys tumpųjų galūnės balsių redukcija Zinkevičiaus ir Girdenio lietuvių tarmių klasifikacijoje, beveik atitinka pagal *an* tipo dvigarsių ir buvusių nosinių balsių *q*, *ę* tarimą Salio išskirtus aukštaičius rytiečius pantininkus, pontininkus ir dalį puntininkų.

Šių ir kitų ypatybių paplitimo pagrindu brėžta riba, atskyrusi vakarų aukštaičius šiauliškius nuo rytų aukštaičių panevėžiškių, sutampa tik XX a. II pusės kalbininkų darbuose pridėtuose tarmių žemėlapiuose. Priešingą įvairių paribio šnektų situaciją išryškinę pirmieji geolingvistiniai tarmių klasifikacijų gretinamieji tyrimai parodė detalios lietuvių tarmių klasifikacijų peržiūros būtinybę.

Šiam tikslui tarmių žemėlapių ir plotų aprašų duomenimis sudaryto patikslinto Salio tarmių skirstymo žemėlapio sugretinimas su Zinkevičiaus ir Girdenio (net su rekonstruotu Antano Baranausko tarmių žemėlapiu) atskleidė per kelis laikotarpius besitęsiančių šnektų arealų nesutapimus.

Šio pranešimo objektas – vakarų aukštaičių šiauliškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių paribio šnektų plotas (Kirbaičių, Liutkiškių, Radviliškio, Karčemū, Miežaičių, Krekenavės ir Surviliškio apylinkės) Zinkevičiaus ir Girdenio klasifikacijoje priskirtas rytų aukštaičiams panevėžiškiams, o Salio skirstyme įjėjęs į aukštaičių viduriečių teritoriją – vienas iš šių neatitikimų (žr. lentelę).

Lentelė. Vakarų aukštaičių šiauliškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių paribio šnektų skiriamųjų ypatybių gretinimas

Požymiai	Kaip atliepiamas priebalsis <i>l</i> (kaip minkštas (+) ar kietas (-))			Kaip atliepiami kamieno tvirtagaliai <i>am, an</i> (išlaikyti (+) ar siaurinti (-))			Trumpasis galūnės balsis <i>a</i> (išlaikytas (+) ar redukuotas (-))	
	Salio duome- nimis	LKA II (žemėl. Nr. 15) duome- nimis	Rankraš- tinės medžia- gos duome- nimis	Salio duome- nimis	LKA II (žemėl. Nr. 69) duome- nimis	Rankraš- tinės medžia- gos duome- nimis	LKA II (žemėl. Nr. 4) duome- nimis	Rankraš- tinės medžia- gos duome- nimis
Kirbaičiai (LKA 164)	-	-	-	+	-	- / +	+ / (-)	+ / (-)
Liutkiškiai (LKA 197)	-	-	+ / -	+	-	-	+ / (-)	+ / (-)
Kaičemos (LKA 198)	-	-	+ / -	+	-	+ / (-)	+	+ / (-)
Miežaičiai (LKA 229)	-	-	-	+	-	- / +	+	+ / (-)
Krekenavā (LKA 299)	-	-	-	+ / -	-	-	-	-
Surviliškis (LKA 335)	-	-	-	+	-	-	-	-

Taigi rankraštinės XX a. II pusės tarmių medžiagos (šnektų aprašų, tekstų ir garso įrašų) duomenimis, klasifikacijose išsiskiriantis paribio šnektų plotas, nors ir paveiktas gretimų šnektų, nepriskirtinas tik vienai iš jų, todėl gali būti vertintinas kaip pereinamasis visų tarmių klasifikacijų požiūriu.

JURIS GRIGORJEVS

Latvian Language Institute of the University of Latvia

Latvian vowels produced by informants of different age groups

The current study¹ deals with the spectral characteristics of the Latvian vowels produced in zero context. Although being hyperarticulated it is assumed that such vowels display the acoustic qualities closest to those of the mentally stored acoustic targets. The aim of the study was to study the spectral characteristics of vowels produced by informants of different age – ranging from 5 to 80 years. It was expected that the growth of the speech organs would be reflected by reduction of the formant frequencies. Indeed, the changes in the formant structure are clearly seen during the growth period between 5 and 15 years. During the growth the acoustic vowel space gradually reduces its size and shifts to lower frequencies more or less retaining the relative placement of monophthongs. Although the differences between the vowel data of male and female speakers in the pre-puberty period were not expected, they were observed even in the data of the youngest informants. It remains a question if these differences are individual or sex determined. This topic needs to be addressed in the future research.

At reaching puberty the only factors causing differences in formant structures of vowels should be caused by gender or individual speaking habits. The results obtained in this study support this assumption. The results of the spectral analysis suggest that even the process of aging (after 60) has not left a significant influence on the formant structure of vowels.

¹ It was carried out within the scope of work in the frames of the Fundamental Research project No 148/2012 „The acoustic characteristics of the sound system of Standard Latvian by age groups (5-15, 16-39, 40-59, 60-80)” funded by the Latvian Council of Science.

ANITA HELVIGA, SIGITA IGNATJEVA

Liepāja University

Changes in comprehension and use of the literary terms *pastiche* and *parody*

The term *pastiche* in Latvian is used mostly in musicology. Apparently the term appeared in Latvian vocabulary as a musical term.

The literary term *pastiche* can be found only in few Latvian dictionaries. Usually its meaning is 'imitation of style'. The same meaning is attributed to the term *parody*. There is no widely accepted distinction between the terms *pastiche*, *imitation* and *stylization*. In English and Russian lexicographical publications, the term is often related to postmodernism, but in Latvian dictionaries the relation is not indicated.

The term *pastiche* in Latvian has been used in different forms, both in masculine and feminine, declinable and indeclinable: *pastišs*, *pasticcio*, *pastičo*, *pastičio*, *pastiša*. Indeclinable form has been used mostly before the 40s of the 20th century. Different forms are in use nowadays, although the dominant form is *pastišs* which can be considered a norm. In Russian different forms of the term are also in use. The term had not been used in Soviet Latvia, but it can be found in Latvian émigrés' publications of the time.

Latvian lexicographical sources do not provide a conventional distinction between the terms *parody* and *pastiche*. The analysis of the definitions show that the criterion is an element of comic which is present in parody but lacks in pastiche. Some foreign publications provide the distinction between both terms.

It seems that nowadays in Latvian the usage of the term *pastiche* is increasing, although it refers to different phenomena and its meaning is not yet obvious.

The semantics of *parody* in Latvian is much more definite. Latvian and Russian definitions of the term emphasize the elements of comic and ridicule whereas authors like Hutcheon and Dentith point out that those elements are not necessarily involved.

In the end of the 19th and the beginning of the 20th century the use of the term *parody* in Latvia showed mostly a derogatory attitude towards the phenomenon described. Later the term has been used mostly to refer to particular genre or feature of literary style. In the second half of the 20th century the usage of *parody* in metaphorical sense 'something false, mock' becomes widespread in Latvian periodicals.

The definitions of *pastiche* and *parody* in English and Russian sources are more comprehensive and often describe the relations between the hypotext and the hypertext, indicate the related genres and make a distinction between terms.

The further research on the use of the terms *parody* and *pastiche* in Latvian is necessary to specify their meaning in literary theory and common vocabulary, and to represent this meaning in lexicographical publications.

INESE INDRIČĀNE

Latvian Language Institute of the University of Latvia

Acoustic characteristics of the Latvian affricates pronounced by informants of different age groups (5–15, 16–39, 40–59, 60–80)

In the current study acoustic cues of the prevocalic Latvian affricates, dental /tʃ/, /dʒ/ and alveolar /tʃ/, /dʒ/, have been studied. The aim of this research is to compare the results provided by informants of the four different age groups (5–15, 16–39, 40–59, 60–80) in order to detect an age impact to the acoustic cues of these affricates. The material analyzed in this study consists of isolated CVC syllables, e. g. [tsi(:)tʃ], [tse(:)tʃ], [tʃæ(:)tʃ], [tʃa(:)tʃ], [tʃɔ(:)tʃ], [tʃu(:)tʃ], provided by 20 native male-speakers. Their pronunciation is flawless, without any disorders, and consistent with the norms of Standard Latvian. The acoustic characteristics of the Latvian affricates presented in this study contains the description of the following cues: 1) duration of the release phase; 2) frequency of the spectral peak; 3) relative intensity. The affricates are characterized in comparison to the corresponding plosives and fricatives: /tʃ/ vs. /t/, /s/; /dʒ/ vs. /d/, /z/; /tʃ/ vs. /t/, /ʃ/; /dʒ/ vs. /d/, /ʒ/.

In accordance to the previous study¹ describing C-to-V coarticulation in CVC syllables using locus equations, it can be hypothesized that the greatest age-related impact will be displayed by the group of the youngest informants (5–15), while the results displayed by the rest three age groups of the informants will be more homogeneous.

¹ Report “Locus equations for the Latvian consonants produced by informants of different age groups (5–15, 16–39, 40–59, and 60–80)” by Inese Indričāne and Jana Taperte presented at the 3rd International Scientific Conference “CONTEMPORARY RESEARCH IN PHONETICS AND PHONOLOGY: METHODS, ASPECTS AND PROBLEMS” (held in Riga, May 12–13, 2016 by Latvian Language Institute of the University of Latvia).

JURGITA JAROSLAVIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Lyginamasis instrumentinis lietuvių bendrinės kalbos balsių kokybinių ir kiekybinių požymių tyrimas

Pranešime analizuojami ir lyginami vyrų ir moterų izoliuotai, be jokio konteksto ištarti¹ lietuvių bendrinės kalbos balsiai: spektrinė garsų sandara; akustiniai parametrai kompaktiškumas, tonalumas, bemoliškumas ir įtempimas; trumpųjų ir ilgųjų balsių trukmė ir trukmės santykiai. Lyčių tarties skirtumams ir panašumams išryškinti atlikta gautų rezultatų normalizacija (suvienodinimas)². Papildomai lietuvių bendrinės kalbos izoliuotųjų balsių kiekybės ir kokybės rezultatai lyginami su kai kurių ankstesnių tyrimų rezultatais (plg. Pakerys, 1982; Girdenis, 2003; Kaukėnienė, 2004; Балшайтите, 2004 ir kt.).

Medžiaga analizei įrašyta naudojant nešiojama skaitmenini aukštos rezoliucijos diktofoną (*TASCAM DR-100MK II*) ir vokalinį ant galvos tvirtinamą mikrofoną (*AKG C 520*). Tiriamieji garsai tirti kompiuterinėmis garsų apdorojimo ir analizės programomis *PRAAT* (programos autoriai – Paul Boersma, David Weenink) ir *WAVESURFER* (programos autoriai – Kåre Sjölander, Jonas Beskow). Matuota visa stacionarioji kiekvieno rūpimo segmento dalis.

Gauti duomenys apdoroti programa *MS EXCEL*, kompiuterine programa *FORMANT2.PAS* (programos autorius Aleksas Girdenis, rėmėsis Raymondo Piotrovskio (Пiotровский, 1960, 24–38) pasiūlyta metodika). Pagal Anthony Bladono ir Gunnaro Fanto formulę (Bladon, Fant, 1978, 3) buvo skaičiuojami statistiniai vidurkiai, standartinis nuokrypis (hercais, milisekundėmis), variacijos koeficientas (procentais), pasikliaujamieji intervalai (hercais ir milisekundėmis; reikšmingumo lygmuo – 0,001), žemiausių ir aukščiausių formančių reikšmių diapazonas (hercais, milisekundėmis) ir vadinamosios efektyviosios antrosios formantės reikšmė (barkais), kuriai apskaičiuoti reikia ne tik pirmųjų dviejų formančių reikšmių, paprastai ir lemiančių pagrindines akustines balsių charakteristikas, bet ir trečiosios, ketvirtosios formančių reikšmių ir pagrindinio tono (dažnio).

Gautų rezultatų analizė parodė, kad balsių spektras priklauso nuo konkretaus kalbėtojo, be to, vyrų ir moterų ištartų balsių spektrų skirtumams įtakos turi ir mažesnis moterų rezonatoriaus dydis. Vis dėlto, kaip ir tikėtasi, visada išlieka tam tikri gana pastovūs santykiai (plg. Ladefoged, 1967, 57; Sapir, 1973, 104; Girdenis, 2003, 222; Jaroslaviene, 2014, 72, 82; Grigorjevs, Jaroslaviene, 2015, 62, 72 ir kt.).

¹ Naujausių instrumentinių tyrimų duomenimis, kiekybės ir kokybinių požymių analizė leidžia izoliuotai ištartus lietuvių kalbos balsius laikyti pavyzdiniais. Tačiau jų tarimo būdas nepainiotinas su vadinamųjų kardinalinių balsių, kurie kaip teoriniai konstruktai visai tiksliai nesutampa su jokios konkrečios kalbos ar tarmės atitinkamais garsais, specialiai ištartais pagal tuos pačius principus kaip ir kardinaliniai (plg. Jassem, 1973, 190, lentelė 13.1; Ladefoged, 1975, 194–199; Bacevičiūtė, 2000; Leskauskaitė, 2000; Kaukėnienė, 2004; Urbanavičienė, 2004; Murinienė, 2007, 116–118; Girdenis, 2008, 29–32; Jaroslaviene, 2011; 2015; Grigorjevs, Jaroslaviene, 2015 ir kt.).

² Normalizacijos koeficientas apskaičiuotas keliais būdais: ne tik pagal vyrų ir moterų balso trakto ilgio skirtumus, bet ir remiantis konkrečiais formančių duomenimis.

Atsižvelgiant į lietuvių bendrinės kalbos balsių spektrinės analizės rezultatus bei garsų tarimą, pranešime taip pat aptariami tarptautinės fonetinės abėcėlės (angl. *International Phonetic Alphabet*) ir tradicinių (kopenhaginės transkripcijos ženklų) rašmenų atitikmenys.

Lietuvių kalbos balsių trukmės matavimo rezultatai rodo, kad vyrai izoliuotus balsius taria ilgėliau, tačiau šis skirtumas nedidelis ir statistiškai nereikšmingas, o pasikliaujamieji intervalai stipriai persidengia. Moterų ištartų balsių kiekybė varijuoja labiau (nuo 7 iki 20 proc.) negu atitinkamai vyrų (nuo 6 iki 14 proc.). Apibendrintais duomenimis, moterų ir vyrų ištarti ilgieji balsiai apie dukart ilgesni už trumpuosius, rezultatai iš esmės atitinka savaiminės trukmės tendencijas. Atitinkamų trumpųjų ir ilgųjų balsių pasikliaujamieji intervalai nesusikerta, jų kiekybės skirtumas statistiškai reikšmingas (patikimumo lygmuo pats aukščiausias).

Kaip žinoma, kiti lietuvių bendrinės kalbos balsių tyrėjai daugiausia tyrė atskirai (izoliuotai) ištartus žodžius (skiemenių skaičius varijuoja nuo vieno iki keturių), o ne atskirus garsus. Informantai taip pat daugiausia buvo vyrai. Pranešime aptariami šie skirtingų tyrėjų gauti rezultatai: žodžiuose trumpųjų ir ilgųjų balsių trukmės santykiai svyruoja nuo 1,9 iki 2,4 karto, tik akūtiniai balsiai būna ilgesni už kirčiuotus trumpuosius nuo 1,5 iki 1,9 karto. Nekirčiuotoje pozicijoje trumpųjų ir ilgųjų balsių skirtumai gali būti ir visai nedideli, tačiau statistiškai reikšmingi: svyruoja nuo 1,1 iki 1,9 karto.

Skirtingų tyrimų duomenimis, lietuvių kalbos balsių vidutinės pirmosios ir antrosios formančių reikšmės taip pat varijuoja, tačiau bendrosios balsių tarpusavio santykių tendencijos išlieka tos pačios ir balsių klasifikacija atitinka tą patį modelį.

BIRUTĖ JASIŪNAITĖ

Vilniaus universitetas

Uteniškųjų sudurtiniai peyoratyvai

Šis pranešimas skirtas rytų aukštaičių uteniškųjų tarmės sudurtiniams žodžiams, peyoratyviškai apibūdinantiems įvairias žmogaus vidaus ir išorės ypatybes – pasižymintiems neigiama konotacija. Tokia tema pasirinkta todėl, kad anksčiau jau esu šiek tiek tyrinėjusi panašaus pobūdžio vienos šiaurės žemaičių kretingiškių šnektos – endriejaviškių – leksiką. Medžiaga šiam tyrimui rinkta iš visų dvidešimties LKŽ tomų. Nurodytame šaltinyje rasta daugiau kaip pusterčio šimto rūpimų leksikos vienetų, kurie smulkiau suskirstyti į keletą leksinių semantinių grupių pagal reikšmės pobūdį.

Tiriamoji medžiaga pirmiausia suskirstyta į keletą stambesnių grupių: 1) neigiamosios išvaizdos ypatybės (liesumas, mažas ūgis, netvarkingas apdaras, nešvara, atskirų kūno dalių savybės); 2) kiti fiziniai žmogaus trūkumai (silpnumas, nejudrumas, trumparegystė, senatvės negalavimai); 3) įvairios būdo, charakterio ydos (tinginystė, šykštumas, begėdystė, žiaurumas, kvailumas, plepumas, stačiokiškumas, per didelis lėtumas, polinkis keiktis, apkalbinėti, smaguriauti, ilgai miegoti, be saiko girtis, pataikauti ir pan.); 4) socialinės ydos (palinkimas vogti, kyšininkauti, žudyti, skurdas).

Pirmajai leksinei semantinei grupei, apibūdinančiai negražią išvaizdą, būdingas smulkus, dažnai ironiškas, pašaipus atskirų žmogaus kūno dalių išorės trūkumų nusakymas. Ypač tai pasakytina apie didelę, nešvarią, kumpą ar šiaip negražios formos nosį (*kabelianosis, apkniubanosis, varvulianosis, bulvianosis*), pernelyg ilgas, kreivas arba itin plonas kojas (*kamantakojis, varliablauzdis, gaidžiakojis, ilgapaltis*), dideles, storas atvėpusias lūpas (*atkrėstalūpis, atvėpalūpis, išverstalūpis, arkliabūdis*), išpūstas, išsprogusias akis (*išverstakys, išburbakys, veršiakys, išpūstaakis*).

Ypač dažnai sudurtiniai uteniškųjų peyoratyvai vartojami, norint pašiepti įvairias žmogaus charakterio negeroves – tai pati gausiausia tokio pobūdžio leksikos semantinė grupė. Bene įvairiausiaisiai tokiais žodžiais apibūdinamas plepys, liežuvautojas (*skystakromis, niekakalbis, bobaliežiuviois, dykalojis*), kvailas, menkos nuovokos nevykėlis (*kietakiaušis, šlapadraila, vištaagalvis, prišiktagalvis*), didelis šykštuolis, kuriam vis negana turto (*piestalaižys, žabagraužys, šimtamazgis, velniapinigis*), godus apsirijėlis (*kiaurapilvis, arkliavėdaris, vienazarnis, vištažarnis*). Rečiau sudurtiniais tarmės peyoratyvais nusakomos socialinės žmonių ydos: esama keleto žodžių, reiškiančių žmogžudį (*žmogpjoys*), vagį (*šešiapirštis*), kyšininką (*žmoglupys*), skurdžių (*utėliagraužys, šiušiametis*).

GINTARĖ JUDŽENTYTĖ

Vilniaus universitetas

Dėl deiktinių sistemų kaitos vienoje šiaurės žemaičių telšiškių šnekte

Pasak Alberto Rosino, bendrinės lietuvių kalbos įvardžiais reiškiamą deiktinę sistemą yra trinarė: įvardis *anas* sudaro opoziciją su artimojo rodymo įvardžiu *šis*. Trečiasis sistemos narys, įvardis *tas*, yra neutralusis arba nežymėtasis, nes kontekstuose gali būti tiek įvardžio *šis*, tiek įvardžio *anas* substitutas (Rosinas 1988, 51). Savo tyrimuose Rosinas remiasi Jerzy'o Kuryłowiczaus ir jo sekėjų nuomone, kad trinarės deiktinės sistemos artimojo rodymo įvardis yra žymėtasis (pozityvusis), tolimojo – negatyvusis, o neutraliojo – neutralusis (Kuryłowicz 1964, 148–148). Rosinas taip pat teigia, kad dabartinės rytų baltų kalbų tarmėse vyraujančios deiktinės sistemos yra dvinarės. Jās sudaro du nariai: artimojo ir tolimojo rodymo įvardžiai, pavyzdžiui, latvių kalboje: *Šis nams skaistāks par to tur* (Rosinas 1982, 141; Rosinas 1986, 51), o žemaičių tarmėje dvinarė sistema jau yra persiformavusi į vienanarę, pavyzdžiui (Rosinas 1982, 141):

*šitai tas / antai tas;
tas šitai / tas antai.*

Remiantis Yano Huango (2014) ir kitų mokslininkų tyrimais, pranešime pirmiausia bus analizuojamos trinarės, dvinarės ir vienanarės deiktinės sistemos sąvokos, lyginama, kuo jos skiriasi nuo Kuryłowiczaus supratimo. Vėliau bus pristatomi ir analizuojami vienos šiaurės žemaičių telšiškių šnektos (skuodiškių) duomenys (vaizdinė medžiaga), surinkti šių metų rugpjūčio mėnesį; bandoma nustatyti įvardžiais ir konstrukcijomis su jais reiškiamus erdvinius santykius; apibrėžti skuodiškių šnekte vartojamą deiktinę sistemą ir palyginti ją su kitomis vienanarę deiktinę sistemą turinčiomis kalbomis.

Literatūra

Huang Yan 2014, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.

Kuryłowicz Jerzy 1964, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg: C. Winter.

Rosinas Albertas 1982, Deiktinės sistemos baltų kalbų tarmėse, *Baltistica* 18(2), Vilnius: „Mokslas“.

Rosinas Albertas 1988, *Baltų kalbų įvardžiai*, Vilnius: „Mokslas“.

Rosinas Albertas 1996, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

LAURA KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Morfonotaktinių priebalsių samplaikų įsisavinimas tipiškos ir sutrikusios raidos atveju

Šio pranešimo **tikslas** – remiantis eksperimentinio tyrimo rezultatais (70 vaikų, 3–7 metų), pristatyti priebalsių samplaikų įsisavinimo sunkumus, atsižvelgiant į (mor)fonotaktines samplaikų ypatybes ir į kalbos raidą (tipišką ir sutrikusią).

Morfonotaktika – morfonologijos šaka, tirianti morfologijos ir fonologijos santykį. Pasak morfonotaktikos teorijos pradininko W. U. Dresslerio (2006), fonotaktikos įsisavinimas kiekvienoje kalboje susijęs su morfologijos įsisavinimu, nes fonotaktiniai vienetai, esantys morfemų sandūrose, atpažįstami ir įsisavinami anksčiau nei morfemose esantys fonotaktiniai vienetai, ir atvirkščiai, morfologijos įsisavinimo analizė kiekvienoje kalboje neišvengiamai susijusi su fonotaktikos analize, nes lengviau ištariamoms morfemoms įsisavinamos greičiau. Ši W. U. Dresslerio (2006) keliamą hipotezę susijusi su koherentinių požymių atrankos teorija – vaikai, girdėdami suaugusiųjų kalbą, greičiausiai pastebi tuos kalbos elementus, kurie žymi tam tikrą funkciją ar turi išskirtinę ypatybę (Wurzel 1984). Fonotaktinius elementus (priebalsių samplaikas), susidariusius morfemų sandūrose, vaikas pastebi ir įsisavina anksčiau dėl morfemų žymimos funkcijos, pvz., veiksmožodyje *atleis-k*, priebalsis *s* yra žodžio šaknyje, o priesaga *-k*, prisišliėjusi prie priebalsio *s*, žymi liepiamąją nuosaką. Taigi, pasak W. U. Dresslerio (2006), morfonotaktines priebalsių samplaikas (*neš-ti*) vaikams lengviau išarti nei tokias pat fonotaktines samplaikas (pvz., *pašt-as*), nes vaikai nesąmoningai suvokia gramatinę morfonotaktinių samplaikų paskirtį – žymėti ribas tarp morfemų.

Pristatomo tyrimo metu buvo analizuojami 70 vaikų (3–7 metų) eksperimentinio tyrimo rezultatai. Tyrimui pasitelkti du eksperimentiniai testai, sukurti dalyvaujant tarptautiniame projekte „Pre- ir protomorfologijos įsisavinimas“: pakartojimo testas ir vartosenos testas (projekto vadovas W. U. Dressleris, Austrijos mokslų akademija; lietuviškos testų versijos autorė – L. Kamandulytė-Merfeldienė). Sakinių pakartojimo teste buvo parinkti žodžiai, kuriuose tos pačios priebalsių samplaikos vartojamos skirtingose pozicijose – tarp morfemų ir morfemoje. Vartosenos testo metu vaikams rodomi paveikslėliai ir prašoma pasakyti, ką veiks paveikslėlių herojus meškiukas (taip skatinama pavartoti būsimąjo laiko formą su morfonotaktine samplaika), raginama paprašyti herojaus atlikti pavaizduotą veiksmą (taip pavartojant liepiamosios nuosakos formą su morfonotaktine samplaika) bei prašoma pasakyti, ką herojui patinka veikti (taip skatinant pavartoti bendratį su morfonotaktine samplaika). Abiejų testų rezultatai palyginti, aptariant tų pačių samplaikų vartosenos sunkumus morfonotaktinėje (tarp morfemų) ir fonotaktinėje (morfemoje) pozicijose.

Atliktas tyrimas patvirtino hipotezę, kad tipiškos kalbinės raidos atveju morfonotaktines samplaikas vaikai įsisavina lengviau nei fonotaktines, t. y. vartodami morfonotaktines samplaikas vaikai jas ištaria lengviau ir klysta rečiau. Tačiau tyrimo rezultatai leido suformuluoti netikėtą išvadą, kad sutrikusios kalbinės raidos vaikams – priešingai nei tipiškos raidos atveju – morfonotaktines samplaikas išarti sunkiau, o tai leidžia

teigti, kad vaikai, kurių kalbos raida sutrikusi, nesuvokia gramatinės morfonotaktinių samplaikų paskirties – žymėti ribas tarp morfemų.

Literatūra

Dressler, Wolfgang U.; Dziubalska-Kołaczyk, Katarzyna 2006a. Proposing morphonotactics. – *Rivista di Linguistica*, 18(2), 249–266.

Wurzel, Wolfgang U. 1984. *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit*. Berlin: Akademie-Verlag.

VYTAUTAS KARDELIS

Vilniaus universitetas

Pamąstymai apie F. de Saussure'o dėsni ir lietuvių kalbos prozodinę sistemą

F. de Saussure'o dėsnis autoritetingiausiuose lietuvių kalbos istorijos darbuose formuluojamas taip: „Kirtis nuo cirkumfleksinio ir trumpo skiemens tam tikru laiku kėlėsi į tolesnį gretimą akūtinį skiemenį“ (Zinkevičius 1980, 49–50; 1987, 173). Šio dėsnio rezultatas nusakomas taip: „<...> dėsniu nusakomas kirčio kėlimasis vienu skiemeniu į priekį nulėmė dabartinės lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos susiformavimą. Iš buvusių dviejų kirčiuočių (turima galvoje dviskiemenius daiktavardžius – baritoninės (pastovus šaknies kirtis) ir kilnojamos – atsirado dabartinės keturios. Abi senosios kirčiuotės suskilo į dvi“ (Zinkevičius 1980, 51; 1987, 174–175). Ilgainiui lingvistinėje literatūroje pradėta kalbėti ir apie „synchroninį Saussure'o ir Fortunatovo“ dėsni (Stundžia 1995, 13 tt). Jis formuluojamas taip: „kai kurie afiksai atitraukia kirtį iš gretimos neakūtinės penultimos, nepaisant ją turinčios morfemos pagrindinių akcentinių savybių (galios, dominacijos)“ (Stundžia 1995, 13). Naujaisiais laikais dėmesys vadinamajam „synchroniniam Saussure'o ir Fortunatovo“ dėsniui vėl atgyja (Urbanavičienė 2014).

Iki šiol šiais klasikiniais teiginiais lingvistinėje literatūroje, regis, niekas nėra suabejojęs. Turiu galvoje tiek pačią F. de Saussure'o dėsnio formuluotę lietuvių kalba, tiek dėsnio rezultatus, tiek „synchroninį Saussure'o ir Fortunatovo“ dėsni.

Tačiau atidžiau pasigilinus į formuluotes, empirinę medžiagą ir F. de Saussure'o dėsnio esmę galima atsargiai kelti darbinę hipotezę, kad šiomis klasikinėmis formuluotėmis paremtą kirčio kėlimosi ir dabartinės lietuvių kalbos kirčiavimo sistemos susiformavimo modelį vis dėlto galima pamėginti dekonstruoti ir diskusijoms pateikti alternatyvų modelį. Tai ir pamėginsiu padaryti šiame pranešime.

Literatūra

Stundžia B., 1995, Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema, Vilnius.

Urbanavičienė J., 2014, Vilniečių kalbos vardažodžių kirčiavimas: synchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis, – *Taikomoji kalbotyra* 2014 (6) <http://mif.vu.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/51/46>.

Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika I, Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Z., 1987, Lietuvių kalbos istorija II. Iki pirmųjų raštų, Vilnius: Mokslas.

DAIVA KARDELYTĖ-GRINEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Erdvės santykių realizacijos lietuviškojoje G. Wenkerio medžiagoje

Vokiečių kalbos atlaso darbų pradininkas ir pirmųjų lingvistinių žemėlapių autorius Georgas Wenkeris (1852–1911) antrojoje XIX a. pusėje po tuometėje Vokietijos teritorijoje buvusias mokyklas išsiuntinėjo lapus su keturiasdešimt paties sugalvotų sakinių (vo. *Wenkersätze*; plačiau žr. Lameli 2008, 255–259, www.regionaldprache.de). 1879–1880 m. iš Mažosios Lietuvos jis gavo ir 59 lietuvių kalba užpildytus sakinių lapus. Apie šią medžiagą sužinota tik 2012 m. (žr. Fleischer, Sommer 2012, 417–436; Schiller, Kiseliūnaitė 2015, 379–402), todėl ji tyrėjams kol kas yra nauja ir labai mažai tirta.

Šis pranešimas skirtas vienam lietuviškosios G. Wenkerio medžiagos analizės aspektui – erdvės santykių realizacijoms. Beveik pusėje vertimui pateiktų vokiškų sakinių esama lokalizacijos erdvėje įvardijimų. Jų vertimai į lietuvių kalbą labai įvairuoja. Pranešime, remiantis kognityvinės semantikos konceptualizacijos, reikšmės interpretavimo teorijomis ir gretinamuoju metodu, aptariamas erdvinių santykių realizacijai lietuvių kalboje pasirinktas raiškos priemonių inventorių ir mėginama nustatyti vertimų įvairovės priežastis.

Į lietuvių kalbą išverstų erdvinių santykių analizė rodo, jog vertimo kokybė ir variantų gausa priklauso nuo to, kokio sudėtingumo erdvinė scena projektuota vokiškuose sakiniuose ir koks raiškos priemonių inventorių pasirinktas jai realizuoti. Paprastos, arba elementarios, erdvinės scenos išverstos be variantų, pasirenkant lietuvių kalbai prototipines raiškos priemones. Elementariųjų erdvinių scenų realizacijos, originale papildytos patikslinančiomis vietos nuorodomis, vertusiųjų konceptualizuotos skirtingai, todėl sakiniuose lietuvių kalba naudotas skirtingas raiškos priemonių inventorių. Sudėtingos erdvinės scenos vertimo variantų turi daugiausiai. Tai galėjo nulėmti dvi pagrindinės vertusiųjų nuostatos – laikytis originalo ir versti pažodžiui arba, priešingai, versti ne pažodžiui, o kūrybiškai, perteikiant sakinio mintį. Neatmestina prielaida, jog pažodiniu toks vertimas laikytinas tik sąlyginai, nes jo priežastis gali būti vertusiojo asmens mokėta tarmė bei joje vartotos neprototipinės lokalizacijos raiškos priemonės.

Šaltiniai ir literatūra

www.regionaldprache.de

Fleisch Jürgen, Sommer Florian 2012, Litauische Materialien im Archiv des Forschungszentrums Deutscher Sprachatlas in Marburg, *Archivum Lithuanicum* 14, 417–436.

Lameli Alfred 2008, Was Wenker noch zu sagen hatte... Die unbekanntenen Teile des 'Sprachatlas des deutschen Reichs', *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 75, 255–281.

Schiller Christiane, Kiseliūnaitė Dalia 2015, Ein nahrungskurischer Text im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg. Das Blatt 30084 Nidden, *Archivum Lithuanicum* 17, 379–402.

VADIM KASEVICH

St. Petersburg State University

Some Unsettled Problems in Theoretical Phonology

0. In 1900, in his lecture at the International Congress of Mathematicians David Hilbert outlined the famous set of 23 problems that were crucial to the further development of mathematics. I am afraid, we are not yet in a position to offer a list of problems for phonology that would be comparable to Hilbert's in exhaustiveness, rigor and logical clarity. Yet, without such a 'stocktaking' no fruitful theorizing is really possible. In what follows, I will try to outline the focal problems of phonological theory, the solution of which is indispensable for eliminating important lacunae in phonology. Some problems are relevant to linguistics as such, some are phonology-restricted.
1. Any linguistic study is one-sided unless the investigator duly takes into account the differentiation between speech production, speech perception and language acquisition, the three domains dealing with crucially different sets of rules. Present-day phonology has no theoretical paradigm for modeling language and speech as distinct but still tightly knit domains.
2. The first step in establishing the phonemic system of a language is representing the text (taken as the line of departure) in terms of minimal linear units usually referred to as **phones**. In principle, such a segmentation should rely on the functional criteria, the central point being "morphological boundaries are indicative of phonological boundaries" (here boundaries between two adjacent phones). If the language subjected to analysis is not sufficiently 'rich' in morphology, the segmentation procedures may run into difficulties.
3. Practically the same situation arises at the other level of the analysis where we deal with **phone identification**. If the language in question does not provide a sufficient basis for phone identification due to poorly presented intramorphemic alternations, the process of identification may become - difficult.
4. In most schools of phonology, the concept of **distinctive feature** figures prominently. At the same time, no school offers a workable definition of distinctive feature well rooted in both theory and practical applications.
5. The **syllable** is still defined very loosely. E.g. it is often referred to as "the shortest pronounceable unit", which means that the use of the syllable is restricted to speech production only and, besides, it is a strictly phonetic entity. Some phonologists suggest that we should distinguish between deep and surface syllables but the situation remains rather obscure.
6. Outside of Ščerba's school, nobody seems to know anything about '**syllabic vs. phonemic languages**' distinction in spite of its obvious importance for the typology of phonological systems.

ASTA KAZLAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Bendrinės lietuvių kalbos morfemų struktūriniai modeliai: produktyvumas ir dažnumas

Lietuvių kalbos morfemų struktūros dėsningumai – ne nauja tema lietuvių kalbotyroje. Tačiau iki šiol didesnis dėmesys skirtas pirminių žodžių šaknies struktūrai. Šio tyrimo tikslas – nustatyti bendrinės lietuvių kalbos kaitomųjų žodžių morfemų struktūrinių modelių produktyvumą ir dažnumą. Tyrimas skaidomas į dvi dalis: pirmojoje trumpai apžvelgiami *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (Vilnius, 2008), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Vilnius, 2006) bei Vidos Karosienės monografijoje *Bendrinės lietuvių kalbos vardažodžio šaknies struktūra* (Vilnius, 2004) ir Irenos Kruopienės disertacijoje *Bendrinės lietuvių kalbos veiksmažodžio šaknies struktūra* (Vilnius, 2000) teikiamų pirminių žodžių šaknies struktūriniai modeliai ir darybinių bei kaitybinių morfemų struktūra. Taip nustatomas preliminarus modelių produktyvumas. Antrojoje dalyje dėmesys sutelkiamas į realios vartosenos duomenis, t. y. siekiama nustatyti modelių dažnumą. Remiamasi medžiaga iš *Lietuvių kalbos morfemikos duomenų bazės* (<http://tekstynas.vdu.lt/page.xhtml?id=morfema-db>, toliau MDB), tačiau ten teikiami pavyzdžiai peržiūrėti ir patikslinti.

Remiantis minėtais Vidos Karosienės ir Irenos Kruopienės darbais, apibendrintos pirminių vardažodžių šaknies struktūros formulės yra tokios: neskiemeninės C_{1-2} , vienskiemenės $C_{0-3}VC_{1-4}$, dviskiemenės $C_{0-3}VC_{1-4}VC_{1-4}$, triskiemenės $C_{0-1}VC_{1-2}VC_{1-2}VC_{1-}$, pirminių veiksmažodžių šaknys yra tik vienskiemenės: $C_{0-3}VC_{1-4}$ („V“ žymi balsį ir dvibalsį, „C“ – priebalsį, skaitmuo indekse nurodo priebalsių kiekį).

Tyrimo rezultatai rodo, kad produktyviausi yra $C_{1-2}VC_{1-2}$ vardažodžio šaknies modeliai. Vartosenoje vyrauja C_1VC_1 struktūros daiktavardžio ir būdvardžio šaknys (49 proc. MDB pavartojimo atvejų) ir C_1 bei C_1VC_1 struktūros skaitvardžio ir įvardžio šaknys (86 proc.). Produktyviausias yra C_1VC_1 veiksmažodžio šaknies modelis, šis modelis yra ir dažniausias (55 proc.).

Apibendrinta priešdėlio struktūrinė formulė yra: $C_{0-2}VC_{0-2}$. Produktyviausi yra C_1V ir VC_1 modeliai, vartosenoje dažniausi C_1V struktūros priešdėliai (apie 60 proc.).

Darybinės ir kaitybinės priesagos yra C_{1-2} , $C_{0-2}VC_{0-3}$, $C_{0-2}VC_{1-2}VC_{0-2}$. Bendras priebalsių kiekis priesagoje neviršija 3 (išskyrus *-stelėjo*). Produktyviausios ir dažniausios VC_1 struktūros vardažodžio priesagos (60 proc.). Veiksmažodžio darybinių priesagų grupėje produktyviausi ir dažniausi V bei VC_1 modeliai (87 proc.), kaitybinių priesagų grupėje – C_1 ir C_1VC_1 modeliai, o dažniausi yra C_1 , C_1V ir VC_1 (kartu sudaro 84 proc. pavartojimo atvejų).

Galūnė paprastai prasideda balsiu, ji neturi inicialės. Asmenuojamųjų formų galūnės visada baigiasi tik balsiu. Apibendrinti galūnių struktūros modeliai yra: C_1 , VC_{0-2} , VC_1VC_{0-1} , $VC_1VC_1VC_{0-1}$. Produktyviausi nesudėtingi V ir VC_1 modeliai, kurie vyrauja ir vartosenoje (90 proc. vardažodžių ir 96 proc. veiksmažodžių pavartojimo atvejų).

Apibendrinant galima pasakyti, kad morfemų struktūrinė įvairovė didelė, tačiau produktyvūs ir realioje vartosenoje vyrauja nesudėtingi modeliai:

$C_1V+C_1VC_1+VC_1/V/C_1/C_1V+V/VC_1$ (atitinkamai: priešdėlis + šaknis + priesaga + galūnė).
Struktūrinių modelių produktyvumas daugeliu atvejų sutampa su dažnumu.

JORIS KAZLAUSKAS

Vilniaus universitetas

Ką Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas sako apie kalbininkus?

Šio pranešimo tikslas – ištirti, kaip *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* yra vartojami žodžiai *kalbininkas*, *kalbininkė*, *kalbininkai* ir *kalbininkės*. Vartoseną tiriama leksiniu, gramatiniu, semantiniu ir pragmatiniu aspektais. Tyrimas atliktas tekstynais besiremiančiu metodu. Tirti žodžių, kurių kamienas yra *kalbinink-*, pavartojimo atvejai.

Dažniausiai minėti žodžiai vartojami tekstyno publicistikos dalyje (69,7 proc.), daug rečiau – negrožinės literatūros (21,1 proc.), grožinės literatūros (6,8 proc.), administracinio stiliaus tekstuose (2,2 proc.) ir sakytinėje kalboje (0,2 proc.). Šiam tyrimui pasirinkta publicistikos skiltis – tirti 1532 minėtų žodžių vartojimo pavyzdžiai.

Iš visų žodžių *kalbininkas* ir *kalbininkė* linksnių dažniausiai pasitaikė žodžio *kalbininkas* daugiskaitos kilmininkas *kalbininkų* (372 pavartojimo atvejai), daugiskaitos vardininkas *kalbininkai* (367 atvejai) ir vienaskaitos vardininkas *kalbininkas* (294 atvejai). Rečiausiai – po 1 kartą – pavartotas žodžio *kalbininkas* vienaskaitos šauksmininkas *kalbininke* ir *kalbininkės* daugiskaitos galininkas *kalbininkes* bei daugiskaitos įnagininkas *kalbininkėmis*. Galima pastebėti, kad vyriškosios giminės žodžiai *kalbininkas* ir *kalbininkai* tekstyne vartojami daug dažniau nei moteriškosios giminės *kalbininkė* ir *kalbininkės*.

Dažniausi žodžio *kalbininkas* veiksmožodiniai kolokatai – *buvo* ir *dėstė*, žodžio *kalbininkė* – *siūlo*, *kalbininkai* – *siūlo*, *tvirtina*, *aiškina*.

Kalbininkas tekstyne dažniausiai apibūdinamas kaip *žinomas*, *žymus*, *gabus*, *įžymus*, *jaunas*, *didysis* (t. y. šie žodžiai yra dažniausi būdvardiniai ir dalyviniai žodžio *kalbininkas* kolokatai). *Kalbininkė* dažniausiai apibūdinama kaip *vyresnioji* ir *rekomenduota*. *Kalbininkai* įvardijami kaip *šviesiausi*, *žymūs*, *įsitikinę*. Vienintelis žodžio *kalbininkės* būdvardinis kolokatas – *gražutės*.

Beveik visais atvejais minėti žodžiai vartojami pagrindine *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* pateikiama reikšme – *kalbos*, *kalbotyros specialistas*. Šalutine reikšme (*kalbus*, *šnekus žmogus*) tik vieną kartą pavartotas žodis *kalbininkas*.

Daugeliu atvejų žodžių *kalbininkas*, *kalbininkė*, *kalbininkai* ir *kalbininkės* konotacija yra teigiama: kalbininkai yra kaip tam tikri autoritetai, patarėjai kalbos klausimais. Vis dėlto dešimtadaliu pavartojimo atvejų minėti žodžiai turi neigiamą konotaciją: kalbininkai apibūdinami kaip kategoriški, per daug gryninantys lietuvių kalbą.

YURI KLEINER

St. Petersburg State University

Forgotten Legacy of Classical Phonology¹

The history of phonology is, largely, that of its relationship with phonetics; the difference manifests itself in procedures, their order and hierarchy, and the units yielded. The procedures dealing with the “sounds” of a language include (a) representation of speech chain and (b) establishing boundaries within it and the segments (syllables, phonemes) within these boundaries. Both (a) and (b), corresponding to phonetics and phonology, discern *vowels* and *consonants*, but the two terms may signify notions that belong to different realms.

Successions of nonvocoid and vocoid ‘sounds’ do not presuppose boundaries, either within or between the constituents, unlike phonological *syllables*, which are “constructional units” composed of distinct (“inventory”) units, normally phonemes.

Phonemes and syllables presuppose each other, so are the rules of segmentation and combinatory rules, paradigmatic and syntagmatic respectively. It follows that syllable boundaries, together with those of morphemes, are an indispensable part of segmentation procedure.

The neglect of traditional segmentation (resp. identification) procedures in some of the modern phonological trends, including the phonology that paradoxically calls itself ‘segmental’, leads to mixing and misapplying notions and terms, e.g. *DPs* for phonetic characteristics of arbitrarily selected portions of speech chain (erroneously, *phonemes*), *syllables* for non-vocoid + vocoid combinations, etc., and ultimately to de facto rejection of phonology itself.

¹ The study is supported by the research grant 16-18-02042 from the Russian Science Foundation.

LIDIJA LEIKUMA

Latvijas Universitāte

Par „trešo izloksni“ latgaliešu literatūrā: J. Klīdzēja stāsta „Zalta kristeņš“ konteksts

Latvijā vēsturiski izveidojušās un pastāv divas rakstu tradīcijas: latviešu literārā (jeb rakstu) valoda un latgaliešu rakstu (jeb literārā) valoda. Pirmo jeb kopnacionālo lietojam visur, otras izmantojums ir reģionāls (galvenokārt Latgalē, kaut ne tikai). Latgaliešu rakstu valoda joprojām funkcionē runas un rakstu formā un ir svarīga latviešu kultūrainas daļa. Rakstība attīstījusies ar pārrāvumiem, tās kopšana bijusi neregulāra, notikusi fragmentāri. Normēšana, atšķirībā no žemaišu rakstības, sākusies 20. gs. sākumā. 20. gs. izskaņā, līdzīgi žemaišu valodai, latgaliešu (rakstu) valoda piedzīvo jaunu pacēlumu. 21. gs. tā guvusi lielāku juridisku nodrošinājumu, ietverta Valsts valodas likumā. Aktualizējušies tās kopšanas un normēšanas jautājumi.

Latgaliešu rakstniecība uzplaukst 20. gs. 20.–30. gados: rodas jauni autori, paplašinās žanriskais un tematiskais diapazons. Diemžēl reizē sakuplo un nostiprinās rakstības maniere, kas iegūst apzīmējumu „trešā izloksne“ (Silovs 1930, 114; 1934, 8), jaunākos laikos saukta arī par „kōpēc–tōpēc“ dogmu (Seiksts 1999, 125). Trūkstot autoritātēm, kas raudzītu aizkavēt latgalisko izlokšņu leksikas aizstāšanu ar vidus dialekta vārdu fonētiskiem pārcēlumiem (lejslatvismiem), kas argumentēti izsvērtu aizguvumu vietu vārdu krājumā u. tml., rakstu valoda attālinās no dzīvajām latgaliskajām izloksnēm, kas funkcionē sarunvalodā. Nostiprinās pieņēmums par koptu latgaliešu rakstu valodu kā iespējami tiešu tuvinājumu vidus dialektā bāzētajai latviešu literārajai valodai. Tā nav tikai vairīšanās no slāvismiem, jo daudzi par liekiem kļuvušie vārdi ir baltu cilmes (*saieme, vērtis, paceli*).

Trešās izloksnes problēma ir dziļa, pastāv arī mūsdienās. Tomēr latviešu literārā (rakstu) valoda un latgaliešu rakstu (literārā) valoda pārstāv divas visai atšķirīgas sistēmas visos valodas līmeņos. Latgaliski rakstītie teksti ir vērtīga rezerve baltu valodu pētniekiem, bet tikai tad, ja tie nav „uzlaboti“. Savukārt trešās izloksnes iespaids ir degradējošs.

Trešās izloksnes stiprinātajos ierindojas arī latviešu klasiķis Jānis Klīdzējs (1914–2000). Kaut dēvēts par Latgales rakstnieku, latgaliski rakstījis maz (Salceviča 2012, 112–114), viņa latgaliskie darbi, lielākā vai mazākā mērā, ir V. Loča apgāda darbinieku pārlikumi. Autora daiļdarbi latgaliešu rakstu valodā ir pārcēlumiem pilni, tostarp populārais stāsts par Latgales jaunekļa kalpa gaitām svešumā „Benedikta armonika“ alias „Zalta kristeņš“ (Leikuma 2015, 193).

Stāsts „Benedikta armonika“ (1938) tapis latviešu literārajā valodā, pēc tā sagatavots latgaliski kā „Zalta kristeņš“ (1944ab), tad izdots trimdā kā „Zelta krustiņš“ (1946), bet ar jaunu nobeigumu. Lasot darbu latgaliski, atklājas virkne lejslatvismu (trešās izloksnes vārdu) latgaliešu leksēmu vietā. Tā autoram ir: *kliut* (nevis *palikt*), *ruoja* (nevis *buore*), *izkusa* (nevis *izalaide*), *teici* (nevis *saceji*), *apnyka* (nevis *atbuoda*), *snēdze* (nevis *padeve*), *mēģināja* (nevis *raudzeja*), *prūti* (nevis *muoki*), *čukstēs* (nevis *šveiktēs*), *sasadusmāja* (nevis *aizasirdeja*), *sasabūzis* (nevis *pīsapyuts*), *lauks* (nevis *teirums*), *pasaskateja vysapkōrt* (nevis *pasavēre vysapleik*), *smogs* (nevis *gryuts*); *skali* (nevis *bolsā*), *tod* (nevis *tūlaik*), *vīnmār* (nevis *vysod*), *kaidreiz* (nevis *kod naviņ*), *uz* (nevis *iz*), *navys* (nevis *na*). Gatavojot stāsta „Benedikta armonika“ jaunu pārlikumu (tulkojumu) latgaliski, lejslatvismi tiek nomainīti ar latgalisko

izlokšņu vārdiem, lietojot arī latgaliskākas konstrukcijas (*pīredziejuse guojieja gaitys > guojuse par kolpim, pasnēdze desmit latus > padeve desmit latu, dažus sūļus > nazcik sūļu; Atnōc. Jōparunoj. > Atej. Vajag parunuot.*).

Rodas jauni apsvērumi, kam tāpat jārod risinājums.

1. Vairāk būtu jārespektē autora dzimtās izlokšnes, un jaunajā izdevumā tas tiek ievērots: tā lejslatvisma *kabatys* vietā tiek izmantots asimilētais slāvisms *kārmyni*, kā teiktu J. Klīdzēja dzimtajā resp. Sakstagala pusē (nevis *kuldys*), *ōtri* vietā ir *mudri* (nevis plašāk pazīstamais *dreiži*), *jā* vietā ir *nui*, *kīvītis* vietā ir *čiviste*, *plaušys* vietā *plauškys*, *apskuove draugu* vietā *apčēre draugu* u. tml.

2. Tomēr arī šādos gadījumos būtu jāreķinās ar kopīgo latgalisko kontekstu: tā J. Klīdzēja lietotais apelatīvs *sādža* ‘ciems’ netiek mainīts uz viņa dzimtajai pusei dabisko *dzeraune*, priekšroku dodot cilmes ziņā senākai leksēmai *sola* (bez tam sakstagaliešiem, viļāniešiem nav svešs atvasinājums *soluoni* ‘ciema ļaudis’). Savukārt Benedikta *armonika* stāstā tagad ir latgalisko izlokšņu *garmane*.

3. Trešo izlokšni latgaliešu daiļdarbos var izmantot stilistiskiem nolūkiem tēlu runas diferenciacijai: J. Klīdzēja stāstā tā paturēta lepnā kunga, Zemgales saimnieku un studentu runas atveidojumā.

Avoti un literatūra

Klīdzējs 1938 — Klīdzējs Jānis. Benedikta *armonika* // Sējējs, 1938, nr. 5, 501–509, nr. 6, 609–613.

Klīdzējs 1944a — Klīdzējs Jōņs. Zalta kristeņš // Gōjputnu dzīsmē. Stōsti. Daugavpils: Vl. Lōča izdevnīceiba, 1944, 52–74.

Klīdzējs 1944b — Klīdzējs Jōņs. Zalta kristeņš. Nu stōstu krōjuma „Gōjputnu dzīsmē“ // Olūts, 1944, nr. 5, 157–179.

Klīdzējs 1946 — Klīdzējs Jānis. Zelta krustiņš // Mīlētāji un nīdēji. Mercfelda: L. Rumaka apgāds, 1946, 17–47.

Leikuma 2015 — Leikuma Lidija. Par „trešo izlokšni“ latgaliešu rakstībā: J. Klīdzēja „Zalta kristeņa“ konteksts // Latgalistika (VIII latgalistikos konferencija), 193–194: www.baltistikongresas.flf.vu.lt/failai/sekcijos/Latgalistika.pdf

Salceviča 2012 — Salceviča Ilona. Saucējs. Apcere par Jāni Klīdzēju. Rīga: Zinātne, 2012.

Seiksts 1999 — Seiksts Oskars. II Krauda // Pagrauda. Jaunūs autoru kūpkruojums. — Rēzekne: Latgolys Kulturys centra izdevnīceiba, 1999.

Sylovs 1930 — [Sylovs Aleksandrs]. Latgališu ortografijas vaicōjums un jō atrysynōšonas celi // Latgolas škola, 1930, nr. 5, 113–116.

Sylovs 1934 — Sylovs A[leksandrs]. „Trešō izlūksne“ (Pōrrunas kōrteibā) // Latgolas škola, 1934, nr. 1, 8–16.

ALEKSIEJUS LUCHTANAS, OLEGAS POLIAKOVAS

Vilniaus universitetas

Galindai Europos platybėse: archeologija, istorija, lingvistika

Žinios apie mažąsias išnykusias baltų gentis yra gana ribotos. Be etnonimų ir genčių buvimo vietų, pateiktų skurdžiuose istoriniuose šaltiniuose, išliko negausūs jų pėdsakai archeologinėje medžiagoje. Viena tokių genčių – galindai.

K. Būga manė, kad „gotų, kai jie dar tebegyveno Pavyslyje, turėta pažintis su galindais.“ „Iš Pavyslio *Galindo* vardas nusinešta gotų netgi Ispanijon.“ Šias idėjas po 60 metų netikėtai reanimavo rusų mokslininkas V. Toporovas, parašęs šiuo klausimu du nedidelius straipsnius. Šie straipsniai tapo pagrindu E. Jovaišos monografijoms apie daugiapakopę „didžiąją aisčių migraciją“ Vakarų Europoje iki pat Prancūzijos ir Ispanijos bei Rytų Europos miškų zonoje – Okos upės baseine. Pasak E. Jovaišos, esminė reikšmė šiose migracijose tenka galindams, nulėmusiems lietuvių kilmę.

V. Toporovo hipotezės pagrindas yra vietovardžių ir asmenvardžių panašumas su etnonimu *galind-* bei jų kartografavimas Vidurio ir Vakarų Europoje ir Volgos–Okos tarpupyje, kur rusų metraštyje prie Protvos upės vieną kartą užfiksuoti *rytų galindai* – rus. *голядь*.

Ir V. Toporovo, ir E. Jovaišos nuomone, tai yra viena ir ta pati migravusi per Europą gentis, kilusi iš vakarų baltų arealo pakraščio, paminėta Ptolemėjaus kartu su sūduviais (Γαλίνδοι ir Σουδινοί), tačiau rytų galindų teritorijoje jokių vakaru baltų kalbinių pėdsakų neaptikta (J. Otkupščikovas, A. Anikinas).

Archeologijos duomenys leidžia tapatinti Ptolemėjaus galindus su I–IV a. po Kr. paplitusia Mozūrų ežeryno vakarinėje dalyje Bogačevo kultūra, kurios tolimesnė genėzė atsekama iki XIII a. Petro Dusburgiečio minėtų galindų. Pamaskvio galindai dažniausiai tapatinami su Okos aukštupio III–VI/VII a. Moščinos kultūra.

Archeologijos mokslui iki šiol nepavyko aptikti jokių vakarų galindų materialių pėdsakų (kapinynų, gyvenviečių ir t. t.) nei Vidurio Europoje, nei pietų Prancūzijoje arba Iberijos pusiasalyje. Maža gentis (~ 10 000 žmonių ~ 9 600 km² plote) negalėjo turėti įtakos Europos tautų kraustymosi procesui. Lygiai tai pat neįmanoma vakarų galindų migracija į Pamaskvę bei jų sugrįžimas po avarų, kurie ten niekad nesilankė, antplūdžio (E. Jovaišos spėliojimas). Net aktyvių tautų kraustymosi dalyvių – gotų, kurių visas kelias, paliudytas daugelio rašytinių šaltinių, archeologinė medžiaga neišraiškina (negausūs kapinynai ir gyvenvietės Kryme, Italijoje, Pirėnų pusiasalyje ir jokių kapinynų ir gyvenviečių aplink Tulūzą). Gotų etnonimų palikimas taip pat menkas (pvz. *Campi Gothorum*), nors jų asmenvardžių pėdsakai Ispanijoje yra gana ryškūs.

Istoriniuose šaltiniuose tarp aibės etnonimų Vakarų ir Vidurio Europoje galindai neminimi. Nėra ir baltiškų asmenvardžių tarp tūkstančių tos epochos Europos veikėjų. V. Toporovo postulatą, kad galindai žygiavo tuo pačiu metu ne tik su gotais, bet ir su burgundais, vandalais, langobardais (tuo aiškinami „galindiški“ etnonimai Ceninėje Europoje) absurdiškas. Bet jį atkartoja E. Jovaišos teiginys, kad germaniška Velbarko kultūra priskirtina aisčiams, kuriuos pastarasis autorius laiko sinonimu baltams, taip siekdamas padidinti migruojančių baltų skaičių.

Galindai Ispanijoje yra V. Toporovo mistifikacija, neturinti jokių lingvistinių pagrindų. Vakarų gotų karalystės prosopografija iki arabų užkariavimo 711 m. neaptiko formų *Galind-*. „Šios formos iš *Saint-Sernin'o* abatijos *Chartularo* yra datuojamos XII a. ir yra kilusios iš vienos vienintelės vietos į pietus nuo *Pirėnų* prie *Pamplonos*“. Dokumentai, kuriuose yra vardas *Galind-*, yra reti ir pasitaiko tik tarp vakarų frankų vardų, o jų ypatybė ta, kad pradinis garsas *G-* yra romanų germaniško garso *W-* hiperkorekcija, plg. *Galo*, *Galaman* vietoj *Gualo* / *Walo* arba *Gualaman* / *Walaman*.

DACE MARKUS¹, LIDIJA LEIKUMA²

¹Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Liepājas Universitāte

²LU Humanitāro zinātņu fakultāte

Augšzemnieku dialekta pazīmes latviešu bērnu runā

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija kopā ar UiT Norvēģijas Arktisko universitāti, Oslo Universitāti, LU Matemātikas un informātikas institūtu un LU Humanitāro zinātņu fakultāti strādā Norvēģijas finanšu instrumenta finansētā pētniecības projektā „Latviešu valodas monolingvāla un bilingvāla apguve: rīki, teorijas un lietojums“ (Nr. NFI/R/2014/053). Tiek pētīta bērnu valodas attīstība vecumā no 8 līdz 36 mēnešiem un no 3 līdz 6 gadiem. Referāta metodoloģisko pamatu veido valodnieku un logopēdu atziņas par skaņu izrunas grūtībām valodas apguves procesā. Pievērsta uzmanība augšzemnieku dialekta pazīmēm, jo tieši to saklausīšana rosina bērnu valodas pētniekus meklēt atbildi par dialekta ietekmi vai tomēr izrunas grūtību radītām atkāpēm no literāras skaņu izrunas.

Daži šā jautājuma aspekti aplūkoti jau agrāk: 1. D. Markus un A. Girdeņa rakstā skatīts divskaņu *ie* un *o* [uo] lietojums latviešu un lietuviešu valodā (Маркус, Гирдянис 2011), salīdzināta bērnu runā saklausītā monoftongizācija *ie* > *ī* un *o* [uo] > *ū* ar līdzīgu parādību augšzemnieku dialekta dziļajās latgaliskajās izloksnēs. 2. S. Čeiranes un D. Markus rakstā (2013) analizēti divu mūsu runātie līdzskaņi *ķ* un *ģ*, to izruna salīdzināta ar pieaugušo izrunu un augšzemnieku dialektā saklausāmajām parādībām, kad *ķ* vietā tiek runāts *č* un *ģ* vietā — *dž*. Ņemts vērā arī logopēdu skaidrojums, piem., I. Hadaņonokas, L. Hadaņonokas, L. Saļģes un R. Meirandes atziņas (1999). Minētās aizstāšanas pamatā ir fonētiskā līdzība – visi četri līdzskaņi ir slēdžeņi: *ķ* un *ģ* – eksplozīvie, *č* un *dž* – afrikatīvie, *ķ* un *ģ* ir vidējie mēleņi, *č* un *dž* – priekšējie mēleņi. 3. D. Markus, L. Leikumas un E. Usānes rakstā „Dialekta ietekme vai tomēr izrunas grūtības“ (2016) analizētas izmaiņas platā īsā patskaņa *e* [æ] un platā garā patskaņa *ē* [æ:] izrunā latviešu valodā. Pastāv pārsteidzoši daudz atkāpju no latviešu literārās valodas ortoēpijas normām, resp., bieži gaidāmā platā *e* [æ], *ē* [æ:] vietā respondenti izrunājuši šauros patskaņus. Šādu noviržu cēlonis parasti meklēts dialekta ietekmē, visbiežāk augšzemnieku dialektā, kur konstatējama līdzīga parādība. Pētījuma rezultāti un papildaptauja par vecāku saistību ar dialektu pārlicina, ka minēto atšķirību cēlonis ir fonēmu artikulārās īpatnības un kopumā šauro patskaņu *e* un *ē* [e:] un plato patskaņu *e* [æ] un *ē* [æ:] fonoloģiskā opozīcija ne vienmēr ir ļoti stingra.

Veicot plašāku bērnu runas ierakstu analīzi, konstatētas vēl citas runas īpatnības, kas atgādina augšzemnieku dialektā saklausāmos fonētiskos procesus, piem., pārejot no nazālā slēdžeņa [n] uz spraudzeni [s], kā arī, pārejot no nazālā slēdžeņa [ŋ] uz spraudzeni [ʃ], izruna tiek atvieglota, iespraužot slēdzeni [t], tādējādi pirmajā gadījumā veidojas neliterāra izruna [-nts], otrajā – [-ntʃ]. Šī parādība latviešu dialektologiem ir ļoti zināma, jo „neliterārās“ afrikātas (*manc* < *mans*, *viņč* < *viņš*) veidojas plašā teritorijā (LVDA-F 2013: 132; 112. karte). Nepietiekami aktualizēts ir vērojums par iespraustā *t* rašanos dorsālas artikulācijas dēļ. Tā kā neesot principiālas atšķirības starp izrunu *tāc*, *kāc* < *tāds*, *kāds* jeb *kāts* un *manc* < *mans*, *viņč* < *viņš*, pēdējās varētu legalizēt arī kopvalodā (Ābele 1972 [1948], 46–48). Par to vēl nepieciešama diskusija. Jebkurā gadījumā, bērnu runas izpētē ir jāapzinās

vecāku (vai to cilvēku, no kā bērns mācās runāt) aptaujas nepieciešamība, jo īpaši, rodoties aizdomām par iespējamu dialekta ietekmi.

LIENE MARKUS-NARVILA

LU Latviešu valodas institūts

Izlokšņu lietojums Lejaskurzēmē 21. gadsimtā: sociolingvistisks ieskats

Divu Lejaskurzemes izlokšņu sociolingvistiskās aptaujas ietvaros intervētas kopā 30 personas: Bārtas izloksnē 20 personas, savukārt Rucavas izloksnē intervēti 10 vairāku paaudžu pārstāvji.

Aptauju dati atklāj, ka Bārtas izloksnes runātājs visbiežāk tiek raksturots kā vecākās paaudzes pārstāvis (minēts 15x) vai patriotiski noskaņots cilvēks (8x), novadnieks vai savējais (2x); savukārt pa vienai reizei minēti tādi varianti kā laucinieks; cilvēks, kurš runā brīvi, cilvēks, kuram tā runāt ir ērtāk; normāls cilvēks, kā arī vienā reizē ir sniegta atbilde ar negatīvu konotāciju – cilvēks, kurš nemāk runāt normāli. Līdzīgi arī Rucavas izloksnē – runātājs visbiežāk tiek raksturots kā vecākās paaudzes pārstāvis (minēts 8x) vai arī no laukiem nācis (3x) patriotiski noskaņots cilvēks (4x). Divi informanti minējuši, ka tas ir cilvēks, kurš ciena senču valodu (2x), divas reizes minēta arī atbilde vietējais cilvēks (2x), kurš nemitīgi dzīvojis konkrētajā pagastā, bet vienu reizi minēts variants dabisks cilvēks, ko nav samaitājusi izglītība (1x).

Bārtā kā ģimenes valoda, runājot ar vidējo un jaunāko paaudzi, visbiežāk tiek izmantota literārā valoda (minēta 10x), mazliet retāk – izloksne (6x), divas reizes sniegts variants literārā valoda ar izloksnes elementiem (3x), piemēram, atsevišķām izloksnes formām, specifisko izloksnes leksiku u. tml.; turpmāk tekstā – jaukta valoda), bet viens informants norādījis, ka neseko līdzī valodas lietojumam. Savukārt Rucavā kā ģimenes valoda, runājot ar vidējo un jaunāko paaudzi, visbiežāk tiek izmantota jaukta valoda, kas minēta 6 reizes, 3 reizes kā ģimenē runāta valoda minēta literārā valoda, bet vienu reizi – izloksne.

Arī sarunājoties ar vecāko paaudzi, biežāk Bārtā lietota literārā valoda (11x), retāk – izloksne (6x) vai jaukta valoda (3x), savukārt Rucavā te biežāk lietota jaukta valoda (minējuši 6 informanti), tikai literāro valodu vai tikai izloksni šādos gadījumos kā atbildi minējuši 2 informanti.

Gan Bārtā, gan Rucavā publiskajā telpā, runājot ar ierēdņiem pašvaldībā vai ar nepazīstamiem cilvēkiem biežāk lietota tiek literārā valoda (Bārtā minēta 14x, Rucavā – 9x), vairāki informanti minējuši atbildi izloksne (Bārtā 4x, Rucavā 1x), bet divas reizes Bārtā sniegta atbilde jaukta valoda (2x). Līdzīgas atbildes sniegtas arī par valodas lietojumu publiskā telpā, uzrunājot paziņas: Bārtā biežāk tiek minēta atbilde literārā valoda (10x), retāk – izloksne vai jaukta valoda, savukārt Rucavā biežāk tiek izvēlēta jaukta valoda (5x), mazliet retāk – izloksne un literārā valoda, kā arī viens informants, kurš minējis literāro valodu, norāda, ka jokojošies, tiek lietota arī izloksne.

Bārtas izloksnē, līdzīgi arī Rucavā, nav nostiprinājusies izloksnes rakstu tradīcija, tāpēc lielākā daļa informantu rakstos izmanto literāro valodu.

Sociolingvistiskās aptaujas dati atklāj, ka kopumā Lejaskurzemes izloksnēs attieksme pret izloksni un tās lietotājiem ir līdzīga, visbiežāk kā izloksnes runātājs raksturots vecākās paaudzes pārstāvis, kurš ir savas zemes un dzimtās vietas patriots.

Aptaujas dati rāda, ka ģimenē visbiežāk tiek runāta literārā valoda, kas nereti

papildināta ar izlokšnes elementiem, piemēram, atsevišķas izlokšnei raksturīgākās leksēmas, vārdi ar dažām raksturīgākajām fonētiskajām vai morfoloģiskajām parādībām, savukārt publiskā telpā informanti visbiežāk izvēlas lietot latviešu literāro valodu.

VIOLETA MEILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Tarmių transkribavimo praktika: objektyvumo ir subjektyvumo santykis

Vienas iš tarmėtyros šaltinių – transkribuoti tekstai, kurie mokslininkų pasitelkiami įvairiems tyrimams. Pranešime akcentuojama, kad transkribuotas tekstas tik su išlygomis laikytinas patikimu tyrimo šaltiniu.

Reikia turėti galvoje, kad, vertinat užrašytus tekstus, tenka susidurti su dviem priešingų kryptų procesais – kodavimu (rašymu) ir dekodavimu (skaitymu). Sociolingvistikos tyrėjai bene pirmieji atkreipė dėmesį į tai, kad žmonės beveik niekada nekalba taip, kaip rašo, ir nerašo taip, kaip kalba. Todėl tikrosioms sakinio teksto ypatybėms pažinti būtinas kuo autentiškesnis jo atkartojimas. Dažnai prieinama ir prie gana radiklios išvados, kad tik garso įrašai gali būti laikomi tikraisiais tekstais. Visuotinai sutinkama, jog bet kuri perraša, kad ir kokia išsami būtų, yra įrašo interpretacija, o ši iš prigimties yra selektyvi – vienos ypatybės fiksuojamos, o kitos – išslusta.

Vis dėlto ne visada galima pasitelkti autentiškų įrašų. Tokiais atvejais tenka kliautis rašytiniais dokumentais. Taigi kartais nėra kitos išeities, kaip tik tam tikro kalbos varianto rašytinį (fonetine rašyba ar kuria nors transkripcijos sistema perteiktą) tekstą traktuoti kaip kvaziaautentišką, pavyzdžiui, kai dėl techninių galimybių neturima tam tikro laikotarpio garso įrašų, kai įrašai dėl tam tikrų priežasčių buvo prarasti (ir liko tik perrašai), kai įrašai tyrėjui yra nepasiekiami (pavyzdžiui, dėl autorių teisių) ir pan.

Taigi, ir kodavimas (rašymas), ir dekodavimas (skaitymas) laikytini tam tikra interpretacija – užrašytojas perteikia ne tą tekstą, kuris pasakomas, o tą, kurį išgirsta. Kita vertus, iš užrašyto teksto ne visada matyti, kaip jis turėtų būti perskaitytas. Todėl skaitymas taip pat vertintinas kaip tam tikra užrašyto teksto interpretacija, kuri remiasi skaitytojo kompetencija, patirtimi ir akiračiu.

Literatūra

Bailey, Guy, Maynor, Natalie, Cukor-Avila, Patricia (eds.). *The Emergence of Black English: Text and Commentary*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1991.

Girdenis, Aleksas. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Girdenis, Aleksas. *Fonologija*, Vilnius: Mokslas, 1981.

Macaulay, Ronald K. S. „Coz It Izny Spelt When They Say It“: Displaying Dialect in Writing. – *American Speech* Vol. 66, No. 3 (Autumn, 1991), p. 280–291.

Meiliūnaitė, Violeta. Antano Baranausko tarmių tekstai – kvaziaautentiškų tekstų chrestomatija? – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 248–259.

Miethaner, Ulrich. Orthographic transcriptions of non-standard varieties: The case of Earlier African-American English. – *Journal of Sociolinguistics*. Special Issue: Non-standard Orthography. Volume 4, Issue 4, November 2000, p. 534–560.

Zulu, Nonhlanhla, Barnard, Etienne. Dialect Distances Based on Orthographic and Phonetic Transcriptions. – *17th Annual Symposium of the Pattern Recognition Association of South Africa*, Parys, South Africa, 29 Nov – 1 Dec 2006.

DANGUOLĖ MIKULĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Struktūralizmas lietuvių tarmėtyroje: Alekso Girdenio fonologijos mokykla

Nuo XXI a. pradžios lietuvių dialektologija ieško šiuolaikinių tarmių tyrimo metodų ir stengiasi juos (pri)taikyti lietuvių tarmėtyrai. Taip radosi poreikis sistemiskai įvertinti visą nueitą lietuvių dialektologų kelią.

Alekso Girdenio mokslinės veiklos laikotarpis, prasidėjęs 1962 m., kai kalbininkas baigė Vilniaus universitetą, truko daugiau nei keturis dešimtmečius. Pranešime pirmąkart plačiau aptariama tarmėtyrinė Alekso Girdenio (1937–2011) fonologijos mokyklos kryptis.

Metodologinės šios mokyklos nuostatos, kaip matyti iš Girdenio ir jo mokinių darbų, formavosi XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmečiais, kai Lietuvoje buvo įsigalėjusi istorinė lyginamoji dialektologija, paklojusi pamatus tolesnėms kalbos istorijos studijoms (Zigmas Zinkevičius, Vladas Grinaveckis).

Tuo metu Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose jau buvo kryptama ir į geolingvistiką. Prieškariu ir Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvoje jai davė pradžią Antano Salio darbai: 1) parengta lietuvių tarmių klasifikacija su aiškiomis ribomis ir skiriamaisiais požymiais (žemėlapis ir aprašas); 2) sudarytas tiriamųjų vietovių tinklas; 3) apklausos būdu surinkta tarminė medžiaga pagal „Apklausą I (Žodžių geografijai)“.

O XX a. antrosios pusės lietuvių tarmėtyra, reprezentatyviai atstovauta Girdenio ir jo mokinių, sietina jau su geolingvistikos įsitvirtinimu. Svarbiausi šios veiklos barai, atstovauti jau ne pavienių, o viso būrio kalbininkų: 1) pertvarkyta lietuvių tarmių klasifikacija ir patikslinta terminija (Zinkevičius ir Girdenis), 2) parengtas ir išleistas *Lietuvių kalbos atlasas* (Kazys Morkūnas, Elena Grinaveckienė, Aloyzas Vidugiris ir kt.), 3) suintensyvėjęs monografinių tarmių aprašų rengimas ir leidyba (Jadvyga Kardelytė, Aloyzas Vidugiris ir kt.), 4) pradėti rengti ir leisti tarminiai šaltiniai – lietuvių tarmių žodynai ir tekstai (Vytautas Vitkauskas ir kt.).

Nors per XX a. antrąją pusę lietuvių tarmėtyroje kritinio mąstymo kokybė pakito iš esmės, apibendrintai galima sakyti, kad Lietuvoje (kaip ir kitur Europoje) kartografinis ir monografinis deskriptyvizmas truko iki pat XX a. pabaigos.

Siame tarmėtyriname kontekste Girdenio fonologinė tarmėtyros mokykla buvo ryškiai matoma. Ir ne tik dėl struktūralizmo principų, – pavyzdžiui, kalbos ir šnekos (ženklo turinio ir jo raiškos) naujos sampratos, sinchronijos ir diachronijos, paradigmaticos ir sintagmaticos skyrimo, naujų tyrimų metodų – distribucinės analizės, binarinio (dichotominio) skaidymo, sakinio aktualiosios skaidos ir kt.,– taikymo. Pabrėžtina, kad nei Girdenis, nei jo mokiniai nevengė tradicinių, dar iš jaunagramatikių laikų mus pasiekusių nuostatų, – pavyzdžiui, tarmės tyrė dažniausia gimtatariniai tyrėjai; informantai buvo parenkami laikantis NORM kriterijų.

Tyrimams tarmės centras griežtai atribotas nuo periferijos. Didžiausias dėmesys skirtas tarmės centrui, nes tik čia realizuojama fonologinė tarmės sistema galėjo priartėti prie savojo idealo. O šis turėjo atspindėti ir tarminiuose tekstuose; todėl nevengta redakcinių ir korektūrinių taisymų, tarminio teksto kupiūravimo ir kitokio „švarinimo“.

Girdenio mokykla gerokai praplėtė deskriptyvizmo ribas eksperimentinei tarmių fonetikai pritaikiusi tiksliausius mašininio skaičiavimo (vėliau kompiuterinio) metodus. Pirmiausia remtasi variacinės statistikos principais, vėliau – ir paties mokytojo sukurtomis programomis NIJOLĖ, ZITA, VIDA...

Taigi tarmėtyrinė veikla buvo pamatas ir tolesniems Alekso Girdenio darbams – įvairiems teksto ir garso atpažinimo procesams tirti.

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Vartoseną kaip kodifikacijos kriterijus (žodžių formų kodifikacijos pagrindu)

Pranešime, remiantis bendrinės lietuvių kalbos kodifikacijos teorija, kurią nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio, perėmę iš prieškarinio kartos kalbininkų, daugiausia plėtojo bendraminčiai Aleksas Girdenis, Aldonas Pupkis ir Albertas Rosinas, parodomą vartosenai skiriamas vaidmuo šios teorijos kodifikacijos principų ir kriterijų sistemoje.

Apibūdindami bendrinę kalbą kaip sąmoningai tvarkomą ir viešuosius visuomenės bendravimo bei kultūros poreikius tenkinančią kalbos atmainą, šie kalbininkai nurodė svarbiausius jos požymius: sistemiška, pastovi, funkciškai diferencijuota, distinktyvi bei ekonomiška. Pagal tai buvo išdiskutuoti ir aprašyti bendrinės kalbos kodifikacijos principai ir kriterijai. Svarbiausios teorinės nuostatos patvirtintos 1997 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos protokoliniu nutarimu „Lietuvių bendrinės kalbos tvarkybos principai, kodifikacijos kriterijai ir jų taikymas“, o 2005 m. dar plėtotos Aldono Pupkio knygoje „Kalbos kultūros studijos“.

Šioje teorijoje į bendrinės kalbos vartoseną žiūrima kaip į pagrindinį bendrinės kalbos normų šaltinį, bet ne kaip į kodifikacijos kriterijų. Kalbos tvarkyboje rekomenduojama vadovautis visuomeninio tikslingumo principu ir penkiais pagrindiniais kriterijais: taisyklingumo (sistemiškumo), grynumo, distinktyvumo, ekonomijos bei lankstaus pastovumo, taip pat papildomais (atsižvelgiant į funkcinę kalbos reiškinių skaidą) – kalbos gyvumo, estetiškumo, aiškumo bei autentiškos vartosenos (pastarasis taikomas vardynui). Tačiau tarp jų nėra tiesiogiai su reiškinių vartojimo būdu siejamų ir ilgametėje kodifikacijos praktikoje taikomų paplitimo ir dažnumo kriterijų. Apie visuotinį naujų kalbos faktų, jeigu jie negriauna bendrinės kalbos sistemos, paplitimą užsimenama tik kaip apie signalą tikslinti jų kodifikaciją.

Per porą dešimtmečių atsirado naujų viešai prieinamų skaitmeninių bendrosios lietuvių kalbos vartosenos šaltinių – tekstynų, įvairių žanrų bei stilių interneto tekstų, vartosenos duomenynų ir pan. Todėl kodifikacijos praktikoje remtis vartosenos duomenimis pasidarė patikimiau: lengviau nustatyti, ar kodifikuojamas reiškinys paplitęs bendrojoje vartosenoje, atskirose jos srityse, kaip jis vartojamas, ar (kaip) konkuruoja su kitais variantais. Kartu sustiprėjo kitas kodifikacijos proceso veiksnys – viešai reiškiamos aktyviųjų kalbos vartotojų kalbinės nuostatos.

Pranešime keliamas klausimas: ar šie pokyčiai leidžia bendrąją vartoseną įvardyti kaip vieną iš dabartinės kodifikacijos kriterijų? Tyrimo pagrindu imami keli ryškiau vartosenoje įvairuojantys skirtingos kilmės morfologijos reiškiniai – abstrakčiųjų daiktavardžių kaitymas skaičiais (pvz., *mentalitetai*, *ekonomikos*), nekaitomųjų skolintų daiktavardžių (pvz., *dosjė*, *turnė*) giminė ir kt. – ir atskleidžiamas vartosenos duomenų vaidmuo šių reiškinių kodifikacijoje bei sąveika su tradiciniais kodifikacijos kriterijais.

ASTA MITKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Termino *terminas* vartoseną

1. Pranešime aptariama kalbotyros (terminologijos) termino *terminas* vartoseną žodžių junginio lygmeniu. Pristatomi junginių, į kuriuos įeina šis terminas, semantiniai tipai, pagrindiniai jo vartosenos modeliai. Aiškinamasi, kurie sąvokos „terminas“ požymiai ir ypatybės kontekste yra eksplicitiniai. Tyrimo šaltinis – *Lietuvių mokslo kalbos tekstynas (CorALit)*.

2. Terminas *terminas* lietuvių mokslo kalboje turi atributų, taip pat pats yra atributas, jis yra objektas, subjektas, rečiau predikatyvas ar aplinkybė.

3. *Terminas* atributiniuose junginiuose su konkrečiais terminais yra arba vardo turėtojas, arba antraeilis pavadinimas. Tai, kad mokslo tekstuose konkretus terminas vadinamas terminu *terminas* rodo, kad tas konkretus kalbos vienetas yra priskiriamas prie terminų kategorijos. Humanitarinių mokslų tekstuose *terminas* kartais vartojamas determinologizuota arba praplėsta reikšme – yra antraeilis vietovardžių pavadinimas.

Iš termino *terminas* atributų matyti, kad jis priklauso tam tikrai vartosenos erdvei (sričiai ir pan.), objektui ir autoriui (konkrečiam ar kolektyviniam). Terminas atributu taip pat apibūdinamas pagal kalbą, kurioje jis vartojamas arba iš kurios yra kilęs, veiksmą, kurio objektas arba subjektas jis yra, laiką, vietą. Atributu taip pat išreiškiamas termino vertinimas, nusakoma su reikšme susijusi termino ypatybė ir kt.

Terminui kaip posesoriui priklauso apibrėžtys, sinonimai, atitikmenys ir kt., o jo sudedamosios dalys yra turinys, reikšmė, prasmė, semantika. Patys terminai taip pat yra sudedamosios dalys (žodyno, sistemos ir kt.). Terminas kaip atributas gilumoje yra ir veiksmo ar būsenos objektas ar subjektas, ir diskusijų priežastis.

4. Objektinių junginių analizė rodo, kad terminas yra vartojimo objektas ir priemonė (įvardijimo, kalbėjimo, raiškos, žymėjimo ir kt.). Jo yra ieškoma, jis randamas, imamas, duodamas, įvedamas į tam tikrą erdvę ir iš jos pašalinamas, o pačioje erdvėje kažkas su juo daroma arba vyksta. Terminas yra ir kalbinės veiklos objektas, ir suvokimo objektas, jis esti gavėjas, rezultatas, gretinimo pagrindas, kiekybės turinys ir visumos dalis.

5. Terminas kaip subjektas egzistuoja (arba ne), reiškia ir žymi, taip pat atlieka su kalbine veikla siejamus vyksmus, juda tam tikra kryptimi, užima atitinkamą padėtį erdvėje. Jis kažką turi (arba neturi), apima, tinka, taip pat patiria įvairias kitas būsenas, yra kažkoks arba kažkas.

DAIVA MURMULAITYTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Žodžių darybos ryšiai Naujažodžių duomenyne

1. Pranešimo tikslas – apžvelgti kai kurias darybines *Naujažodžių duomenyno* (ND) žodžių sąsajas ir nustatyti tolesnių tyrimų gaires bei nuodugniau susipažinti su ND, kaip tokių tyrimų priemonės, galimybės.

2. ND naujažodžius žodžių darybos ryšių aspektu galima tirti keliomis tarpusavyje susijusiomis kryptimis.

2.1. Pagal šaknis – sudarant žodžių darybos lizdus, iš kurių būtų matyti, kokią dalį juose sudaro naujažodžiai, kaip toli jie yra nutolę nuo lizdo pradinio žodžio, t. y. kiek darybos pakopų lizde galima išskirti, kiek naujažodžiai patys yra davę naujadarų, kokia naujadarų dalis yra netipinės darybos ir t. t. Nustatyta, kad 2016-03-31 ND pateikė naujažodžių (vedinių, dūrinių, hibridų, semantinių naujadarų) su maždaug 800 lietuviškų šaknų. Apie 47 proc. jų pasitaikė tik viename žodyje, tačiau tai anaipol nerodo, kad tokia dalis lietuviškas šaknis turinčių naujažodžių neturi bendrašaknių naujažodžių, t. y. neina jų pamatiniais žodžiais, neformuoja naujų ir neplečia buvusių darybos lizdų ir pan. Tikslingai ieškant reguliarių naujažodžio darinių (pvz., vardažodžių ar veiksmožodžių abstraktų), internetinėje vartosenoje jų dažniausiai randama.

2.2. Pagal darybos kategorijas ir joms būdingus darybos afiksus. Atliktas bandomasis įrankių pavadinimų tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad LKG ir DLKG duomenimis dariausia buvusi šios darybos kategorijos priesaga *-tuvas* užleidžia savo pozicijas antrai pagal darumą buvusiai priesagai *-iklis* ir šeštai *-yklė*. Įdomu, kad nedaria laikyta priesaga *-klis* ND turi net 6 vedinius (8 leksems) ir užima penktą vietą pagal darumą. Dešimties gramatikose aprašytų priesagų (*-tas, -tis, -eklis, -klas, -tė, -(i)oklis, -ikas, -stis, -ta, -tuvis/-tuvys*) ND nerasta. Tiriant ND medžiagą šiuo aspektu nepamirština ir atvirkščia tyrimų kryptis – atskaitos tašku laikant ne gramatikų aprašus, o pačius ND duomenis, tarp kurių, tikėtina, galima rasti ir gramatikose neaprašytų reiškinų, netipiškos darybos, analoginių, pavienių naujadarų ir pan.

2.3. Pagal semantines leksikos grupes. Viena įdomesnių – keliasdešimt naujažodžių, padarytų iš žinomų žmonių asmenvardžių (*gražuliada, grybauskizmas, kubiloidas, putleris, čiviluoti, žvagulintis, janutiena, Kalantinės* ir kt.).

3. Nepamirština naujadarų ir naujų reikšmių (semantinių naujadarų) skirties ND problema. Formalusis jų skyrimo kriterijus (žodžio fiksavimas atraminiuose šaltiniuose) patogus pateikiant naujažodžius ND ir neišvengiamas vėliau juos įtraukiant į žodynus, tačiau netinka tiriant žodžių darybą, kur išeties taškas turėtų būti darybos opozicija, naujoms reikšmėms (semantiniams naujadarams) paliekant tik semantinės raidos rezultatus (reikšmės perkėlimą, siaurėjimą, leksikalizaciją, specializaciją ir pan.).

4. ND nėra skirtas žodžių darybai išsamiai tirti – darybiškai ir morfemiškai skaidyti naujažodžius, sudaryti jų darybos lizdus, fiksuoti morfeminius modelius ir kt. Atsižvelgtina ir į tai, kad ND naujažodžiai kaupiami ir atrenkami išimtinai rankiniu būdu, be to, kol nėra tinkamai apdorota, viešai pasiekama ne visa jau sukaupta informacija. Todėl tam tikro laikotarpio ND duomenys iš esmės kiek atsilieka nuo to laikotarpio realios vartosenos.

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Santykinio laiko raiška šiaurės žemaičių telšiškių šnekte

Alekso Girdenio parengti šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai *Taip šneka tirkšliškiai* (toliau – TŠT) (Vilnius, 1996) „pasižymi ypač nuosekliu dialogiškumu“ (Girdenis TŠT 1996: 7). TŠT išsiskiria ne vien tarminės, bet ir bendrame visos lietuviškos literatūros fone. Ilgos natūralaus dialogo (pokalbiai buvo įrašinėjami slapčia) atkarpos leidžia apžvelgti ir įvertinti jungiamųjų žodžių prijungiamuosiuose laiko sakiniuose natūralaus vartojimo pasiskirstymą. Tyrimo objektu pasirinkus 315 p. apimties TŠT tekstų visumą (tai 50 temų pokalbiai) kaip atskaitos vienetą, matomas ryškus bendrosios laiko reikšmės jungiamojo žodžio *ka* (kuris atitiktų bendrinės kalbos jungiamąjį žodį *kai*) dažnumo išskirtinumas. Pavyzdžiui, pirmame visos TŠT teksto apimties trečdalyje (p. 13–118) iš šioje tekstų atkarpoje pavartotų 166 prijungiamųjų laiko sakinių didesnę daugumą sudaro sakiniai su jungiamuoju žodžiu *ka* (~ 74,1 proc., t. y. 123 vienetai). Sakiniais su *ka* perteikiami ir veiksmų vienalaikiškumo, ir sekos santykiai, plg.:

ka jau norîesi / jau nenuk'aravûos tâves niêks TŠT46
ka parvaž'âua // ana putâm susêrga TŠT62

Sakiniais su *ka* dažnai perteikiami apibendrinimai, pvz.:

ka pàts dôr / kêtèp isidô.r TŠT77
pàts vèl's kùsûo / ka rêk dêrbte. TŠT115

Panašiu dažnumu (po 16 vienetų, t. y. po 9,6 proc.) šioje TŠT atkarpoje vartojami greitą momentišką veiksmų seką nusakantys sakiniai su jungiamuoju žodžiu *kap* ir sakiniai su laiko ribos nuorodą perteikiančiu jungiamuoju žodžiu *kol*, pvz.:

kap tikta. paveîz i lâikrûod⁽ⁱ⁾ / o.ns jau švèlp TŠT117
on(s) žànisêš, kol ons vâk^(a) itaisîs TŠT103

Aptariamoje atkarpoje žymiai rečiau vartojami laiko sakiniai su jungiamaisiais žodžiais *kad* (~3 proc.), *kada* (~1,2 proc.), *ligu* ‚vos‘ (~1,8 proc.), *kumet* (~0,6 proc.).

Pranešime bus aptariamos knygoje *Taip šneka tirkšliškiai* vartojamų prijungiamųjų laiko sakinių ryškesnės morfosintaksinės ir semantinės ypatybės, apžvelgiami šio sakinių tipo vartojimo padažnėjimo tam tikrose dialogų vietose kontekstai. Palyginimui taip pat bus aptartas ir laiko sakinių vartojimo santykinio dažnumo pagal jungiamuosius žodžius pasiskirstymas kitame to paties laikotarpio (t. y. XX a. 8-o dešimtmečio pradžios) šiaurės žemaičių telšiškių tekstų šaltinyje – *Šiaurės žemaičiai telšiškiai* (Vilnius, 2013, sudarytojai Juozas Pabrėža, Vida Marcišauskaitė, Asta Leskauskaitė). Šio šaltinio tekstų pagrindą sudaro taip pat Alekso Girdenio daryti įrašai, tiesa, jie jau nepasižymi tokiu dialogo natūralumu kaip TŠT, nes čia užfiksuotą kalbos situaciją dalyviai žinojo, kad pokalbis su jais yra įrašinėjamas.

VILIJA RAGAIŠIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Vardažodžių kirčiavimo modeliai XX a. 6–7 deš. vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose

Pranešimo tikslas – aptarti Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomuose XX amžiaus 6–7 deš. vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rankraštiniuose šaltiniuose rastų vardažodžių kirčiavimo polinkius, nustatyti jų akcentinius modelius.

Apibendrinus rankraštinį šaltinių duomenis matyti, kad vardažodžių ir jų formų akcentuacija įvairuoja visame vakarų aukštaičių kauniškių patarmės plote. Tiriamose šnektose XX amžiaus 6–7 deš. polinkis keleriopai (dažniausiai – dvejetainis) kirčiuoti daiktavardžius, būdvardžius ir skaitvardžius buvęs gana nedidelis. Šią prielaidą pirmiausia remia kirčiavimo gretybių paplitimas toje pačioje šnektoje ir visame patarmės plote. Rasta palyginti nedaug vardažodžių akcentinių variantų toje pačioje šnektoje (vidutiniškai užrašyta po 3–6 vartosenos atvejus), pvz.: *arkl̄ys* (3), *árklius* / *arkliūs*, *mólinis*, *-ė* / *mol̄inis*, *-ė*, *sp̄ič̄ius* / *sp̄ieč̄iūs*, *z̄uik̄is* / *zuik̄ys*, *ž̄vir̄blis* / *ž̄vir̄bl̄ys* (Kybartai). Žodžių ir jų formų variantiškumą dažniausiai patvirtina paskirų šnektų faktai.

Rankraštiniai šaltiniai liudija tiriamose šnektose XX amžiaus 6–7 deš. galėjus būti skirtingą moteriškojo ir vyriškojo linksniavimo kamienų polinkį į variantiškumą. Labiau linkęs įvairuoti minkštojo kamiengalio (ypač produktyviųjų *ė* ir *ia*₁ kamienų) dviskiemenių ir daugiaskiemenių daiktavardžių kirčiavimas. Mažiausiai rankraščiuose rasta kirčiavimo gretybių turinčių *ā* kamieno žodžių ir jų formų.

Vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje, kaip ir gretimose pietvakarinėse pietų aukštaičių šnektose, vardažodžius linkstama kirčiuoti pagal du – baritoninio ir oksitoninio – kirčiavimo modelius. Vyraujančiu tiriamose šnektose reikėtų laikyti oksitoninio kirčiavimo modelį. Tai rodo keli dalykai. Pirma, daugumos kirčiavimo gretybių turinčių žodžių vienas iš kirčiavimo variantų yra kilnojamojo kirčiavimo. Antra, statistiškai dažnesni yra oksitoninio kirčiavimo atvejai – daugiau kaip pusės žodžių pagrindinis kirčiavimo variantas yra trečiosios arba (ir) ketvirtosios kirčiuotės. Trečia, pastebima tendencija pagal apibendrintą oksitoninio kirčiavimo paradigmą kirčiuoti tam tikras žodžių grupes, skirtingas akcentiniu, darybiniu ir (arba) semantiniu požiūriu. Pirmiausia tai pasakytina apie senuosius dviskiemenių *ā* kamieno daiktavardžių baritus, priesagų *-inė*, *-tuvė* ir kt. vedinius, nepriklausomai nuo jų pamatinio žodžio akcentuacijos, daiktavardžius, įvardijančius asmenis pagal tautybę ir kt.

Baritoninio kirčiavimo modelį liudijančių vartosenos pavyzdžių rasta gerokai mažiau. Vakarų aukštaičių kauniškių plote pagal pastovaus kirčiavimo paradigmą XX amžiaus 6–7 deš., regis, kirčiuoti priesagos *-iena* daiktavardžiai, reiškiantys mėsų pavadinimus ir augtąsias kultūrinių augalų vietas (šių vedinių rasta tik pavienių galūninio kirčiavimo atvejų).

ELENA RIEKHAKAYNEN

Saint Petersburg State University

Anna Ābele's Syllable Theory as an Inspiration for Experimental Research¹

Anna Ābele in her article on the problem of a syllable (1924) provides a number of instrumental and experimental evidence of a syllable being first of all a physiological unit and of phonemes changing their nature depending on their position in a syllable. Despite being published at the beginning of the 20th century the paper seems to be very up-to-date for two reasons. It focuses on the experimental and instrumental verification of theoretical ideas in phonology and discusses or at least mentions many issues that still remain ambiguous and thus inspire phoneticians for further experimental research.

In the presentation, I will divide these issues into three groups and propose possible methods of their verification in the context of current approaches to phonetic and psycholinguistic research.

The first group is probably the most important one as it affects the fundamentals of Anna Ābele's syllable theory. The main idea of a syllable being first of all a physiological unit is close to the contemporary views on the nature of a syllable introduced in phonetic research where it is normally treated as a minimal unit that can be pronounced. However, the idea of a speaker being able to estimate the level of his/her muscular effort and thus always knowing how many syllables there are in a word and where the border between syllables is (p. 31) seems to require further experimental research.

The other two groups include more specific (or even peripheral) questions which, although being less crucial for the syllable theory of A. Ābele, are nevertheless important for the phonological theory in general.

The theses proposed or quoted in the paper without any experimental or instrumental evidence form the second group. Among them there are an assumption that the quantity of a sound depends on how far it is from the center of a syllable (p. 16), an idea that lengthening or strengthening of an element of a diphthong will not lead to the decomposition of a diphthong (p. 21), or a hypothesis on how a Russian speaker will divide into syllables the phoneme string *rtapastla*. All these assumptions have to be checked in psycholinguistic experiments.

In the last group, there are theses that, despite having been checked by A. Ābele, require reverification using contemporary instrumental and experimental methods. For instance, it is worse analyzing how the Polish words *krwi*, *brwi* and the Serbian words *̀krvu*, *̀brvu* are pronounced and perceived by native speakers as A. Ābele provides only the examples of her own pronunciation of these words (pp. 12-13).

References:

Abele, A. (1924). K voprosu o sloge [On the problem of a syllable]. *Slavia*, III, 1-34.

¹ The study is supported by the research grant 16-18-02042 from the Russian Science Foundation.

REGINA SABONYTĖ, ASTA KAZLAUSKIENĖ,
SIGITA DEREŠKEVIČIŪTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

**Džiaugsmingasis ir mandagusis juokas: struktūriniai
modeliai ir jų trukmė**

Juokas, kaip paralingvistinis elementas, gali atlikti įvairias funkcijas – rodyti teigiamas ir neigiamas emocijas, atskleisti situacijos, pašnekovo ar savęs vertinimą, padėti užmegzti pokalbį ir kurti grįžtamąjį ryšį. Visa tai paskatino įvairių sričių mokslininkus įtraukti juoką ir jo požymius į savo tyrimų lauką. Akustinius juoko požymius užsienio mokslininkai analizuoja jau beveik du dešimtmečius, o lietuvių fonetikų dėmesio juokas kol kas nesulaukė.

Šio tyrimo tikslas – nustatyti dviejų dažniausių socialinio juoko tipų – džiaugsmingojo ir mandagiojo – juoko struktūros skirtumus bei struktūrinių vienetų trukmę. Tyrimo medžiagą sudaro 50 mandagiojo ir 50 džiaugsmingojo juoko pavyzdžių. Įrašai rinkti iš kasdienių pašnekusių ir televizijos pokalbių laidų, kur juokas nebuvo suvaidintas.

Visi pavyzdžiai remiantis kontekstu (ar yra stimulus džiaugtis) suskirstyti į dvi grupes: džiaugsmingojo ir mandagiojo juoko. Norint įsitikinti, ar nebuvo suklysta priskiriant įrašus kuriai nors juoko grupei, atliktas audicinis eksperimentas. Parengta elektroninė anketa, kurioje pateikta 30 juoko įrašų su kontekstu ir be jo. Eksperimente dalyvavo 30 respondentų, jų prašyta pažymėti, kuriam juoko tipui priskirtų kiekvieną su kontekstu ir be jo išklaustą įrašą. Įrašas paliktas toje pačioje juoko grupėje, jei: a) vertindami įrašą be konteksto ar su kontekstu daugiau negu pusė respondentų jį priskyrė tai pačiai grupei kaip ir tyrimo vykdytojos, b) nuomonės nesutapo dėl įrašo be konteksto, bet sutapo dėl įrašų su kontekstu. Jeigu dėl įrašo su kontekstu respondentų ir tyrimų vykdytojų nuomonės nesutapo, juoko įrašas priskirtas tam tipui, kurį pasirinko respondentai. Tokių įrašų buvo trys (10 proc. visų įrašų), dėl visų jų tipo prieš eksperimentą abejota.

Naudojantis programa PRAAT įrašai anotuoti, nustatytos juoko sudėtinių vienetų ribos. Gretinant džiaugsmingojo bei mandagiojo juoko įrašus ieškota struktūros ir struktūrinių vienetų trukmės skirtumų. Trukmės duomenys apdoroti statistiškai: skaičiuotas vidurkis, standartinis nuokrypis, pasikliaujamieji intervalai, Studento kriterijus.

Tyrimo rezultatai rodo, kad juoko epizodo struktūra ir trukmė yra gana patikimas mandagiojo ir džiaugsmingojo juoko skiriamasis rodiklis. Mandagusis juokas nėra ilgas – nuo vieno iki trijų skiemenų, vyrauja dviskiemenis juoko proveržis. Džiaugsmingojo juoko proveržį gali sudaryti nuo vieno iki penkiolikos skiemenų, būdingiausias vieno proveržio trijų–keturių skiemenų džiaugsmingasis juokas. Vienskiemenis ir dviskiemenis juokas dažniausiai yra mandagusis, o ilgesnis nei trys skiemenys juokas laikytinas džiaugsminguoju. Persidengia tik triskiemenio juoko pavyzdžiai. Skiriamasis jų požymis yra trukmė: triskiemeniai džiaugsmingojo juoko proveržiai ilgesni už atitinkamos struktūros mandagiojo juoko proveržius. Be to, triskiemenių mandagiojo juoko proveržių skiemenys palapsniui ilgėja, o džiaugsmingojo juoko trumpiausias yra antrasis skienuo, pirmasis ir trečiasis skienuo labai panašios trukmės.

ANNA STAFECKA

LU Latviešu valodas institūts

Noturīgais un mainīgais augšzemnieku dialekta Nautrēnu izloksnes fonētikā un morfoloģijā

Referātā, balstoties uz projekta *Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā: sociolinguistisks ieskats* rezultātiem, raksturotas noturīgās un mainīgās īpatnības vienā augšzemnieku dialekta latgaliskajā izloksnē – Nautrēnos. Tāpat kā citās latviešu valodas izloksnēs, arī Nautrēnos visstraujāk nivelējas leksikas slānis, taču noturīgākas ir fonētiskās un morfoloģiskās iezīmes.

Atkarībā no izplatības areāla un lietojuma izdalāmas vairākas fonētisko un morfoloģisko parādību grupas.

I. Visu paaudžu runā sastopamas:

- 1) Fonētiskās parādības, kuras Latgales izloksnēs izplatītas plašā areālā:
 - a) regulārie skaņu pārveidojumi (monoftongi diftongu vietā, diftongi no gariem patskaņiem);
 - b) vokālisma kvalitātes maiņa,
 - c) līdzskaņu palatalizācija un velarizācija u.c.

2) Vairākas morfoloģiskās īpatnības:

- a) darbības vārdu pagātnes e-celmu formas (*nāsā, grīzā, kiuṛā*),
- b) darbības vārdu pagātnes saīsinātās formas (*varā* ‘varēja’, *sarunūom* ‘sarunājām’),
- c) morfēma -sa- resp. -za- starp priedēkli un sakni ar priedēkli atvasinātajos atgriezeniskajos darbības vārdos (*pazasmejās* ‘pasmejas’, *apsaūieru* ‘apskatījos’),
- d) norādāmie vietniekvārdi *itis* (*itys*), *iteī* (*ifēi*),
- e) priedēklis *da-* un prievārds *da* (*daiāucā*, *dalā* ‘pielēja klāt’, *da gola* ‘līdz galam’) u.c.

3) Fonētiskās parādības, kas raksturīgas tikai Nautrēnu un dažām apkaimes izloksnēm:

- a) *ai* > *ei* vārdos *kai* > *kei* ‘kā’ un *kaidis* > *keids* ‘kāds’ un atvasinājumos no tiem (*nikeīds*, *naskēids*),
- b) gaidāmā *uo* vietā sastopams divskanis *oi* (*loboīks*, *ogroīk*, *strūodoīt*).

4) Morfoloģiskās īpatnības, kas Latgalē izplatītas centrālajās un austrumu izloksnēs:

- a) īpašības un skaitļa vārdi ar noteikto galotni -īs (*bòlīšs*, *trešīšs*),
- b) darbības vārdu tagadnes a- un o-celmu sakritums (*dorom*, *nasom*),
- c) izskaņa -ēt to darbības vārdu infinitīvos, kam literārajā valodā ir izskaņas -ēt, -īt (*lašāf* < *lasīt*, *gulāf* < *gulēt*).

II. Tikai vecākās, retāk vidējās paaudzes runā sastopamas:

1) fonētiskās iezīmes:

- a) *k* iespraudums (*sóiksts* ‘sviests’, *taūksšāf* ‘taustīt’);
- b) skaņu kopa -šk- (*iška*, *priška*, *ierškūgys*), bieži to aizstāj ar -kš.

2) morfoloģiskās īpatnības:

- a) priedēklis *pra-* jeb *pro-* (*prodzyna* ‘padzina’ *probrāukf* ‘izbraukt’),

- b) prievārds *ai* 'ar' (*ài adékłim, ài pùikòm*),
- c) no slāvu valodām aizgūtie piedēkļi *-ink-* (*vacínka, možínka, agrin̄ki*), *-nīc-* jeb *-neic-* (*mēln̄eīcys* 'mellenes', *žēm̄n̄eīcys* 'zemenes'),
- d) piedēklis *roz-* (*rozjuka* 'izjuka', *rozvodūoja* 'izvadāja', *rozlyūza* 'pārlūza',
- e) supīna lietojums aiz virzības verbiem *guoja pļautu; āi brūkaškoītu* 'nāc brokastot!'

III. Sporādiski atsevišķu informantu runā reģistrēti: prievārds *iz* ar nozīmi 'no': *keī izīši tiū. lēn iz mēža, kaļnēņč taīc ir*; darbības vārda *ēst* nenoteiksmes forma ar *-ti*: *nu āstī grībīs*.

Par zudušām Nautrēnu izloksnē mūsdienās uzskatāmas vēlējuma izteiksmes formas ar atšķirīgām galotnēm katrai personai, kas bija fiksētas 20. gadsimta 70. gados.

Aplūkotais materiāls liecina gan par izloksnes nivelēšanās procesiem, gan par saglabāšanās tendencēm.

DAIGA STRAUPENIECE

Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārais institūts

Faunas leksikas dinamika Sventājas izloksnē: putni un kukaiņi

Sventājas latviešu izloksne atrodas Lietuvas kultūrtelpā, tādēļ mūsdienās nozīmīgi ir leksikas dinamikas pētījumi vairākās paaudzēs.

No faunas leksikas materiāla tika apzināti 30 putnu un kukaiņu nosaukumi – *baluodis*, *bezdelīga*, *bite*, *blusa*, *cielava*, *cīrulis*, *ērglis*, *fazāns*, *dzeguze*, *dzērve*, *gailis*, *gulbis*, *kaija*, *mārīte*, *ods*, *papagailis*, *prusaks*, *pīle*, *sarkankrūtītis*, *strauss*, *strazds*, *tauriņš*, *tītars*, *uts*, *vabole*, *vārna*, *vīsta*, *zīlīte*, *zoss*, *žagata* – un to variantu lietojums Sventājas izloksnē. Ekscerpētais Sventājas faunas leksikas materiāls (konkrētāk, putnu un kukaiņu nosaukumi) parāda, ka valodas vārdu krājumu veido gan leksika, kas kopīga ar latviešu literāro valodu, gan dialektālā leksika. Uz 30 jautājumiem trijās paaudzēs tika iegūtas un apstrādātas 89 atbildes. No tiem *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* (LLVV) minēti 35 nosaukumi jeb 39% (vec. p. – 51%, vid. p. – 29%, jaun. p. – 20%). Pārējo daļu 61% aizņem dialektālā leksika (vec. p. – 18%, vid. p. – 43%, jaun. p. – 39%).

Izvērtējot ar latviešu literāro valodu kopīgos nosaukumus dažādās paaudžu grupās, iezīmējas tendence – jo jaunāks izloksnes pārstāvis, jo samazinās ar latviešu literāro valodu kopīgo vārdu lietojums. Pētāmajā izlokšņu materiālā ir sastopami 4 ar latviešu literāro valodu kopīgi nosaukumi, kas sastopami visu trīs paaudžu valodā, piem., *bite*, *blusa*, *vārna*, *vīsta*. Dažiem no tiem ir identisks leksikas ekvivalents arī lietuviešu valodā, piem., *bite* (liet. *bitė*), *blusa* (liet. *blusa*).

Nozīmīgu vietu faunas leksikā ieņem arī dialektālā leksika: *gūža* ‘zoss’, *gūžins* ‘zoss’, *knausis* ‘ods’, *knuisis* ‘ods’ *ute* ‘uts’ *plestiķe* ‘tauriņš’, *vabals* ‘vabole’, *zīle* ‘mārīte; zīlīte’, *zuose* ‘zoss’.

Vairākas leksēmas atspoguļo lietuviešu valodas fonētiskās izrunas īpatnības, piemēram, līdzskaņa *l* mīkstināšana palatālu patskaņu *e* un *i* priekšā vārdos *cīruļis*, *gaiļis*, *pīle*, *zīle*, kā arī patskaņa *a* iespraudums vārda *strausas* vienskaitļa nominatīva formā.

Lielāko leksisko dialektismu grupu veido aizguvumi no lietuviešu valodas, piem., *geguže* ‘dzeguze’, *antis* ‘pīle’, *balandis* ‘balodis’, *papūga* ‘papagailis’, *gulbe* ‘gulbis’, *erēļis* ‘ērglis’, *gērve* ‘dzērve’, *fazānas* ‘fazāns’, *strutis* ‘strauss’, *kalakūtas* ‘tītars’, *gaidis* ‘gailis’, *žāsinas* ‘zoss’, *uodas* ‘ods’, *tarakuonas* ‘prusaks’, *prūsas* ‘prusaks’, *urtele* ‘uts’, *drugēlis* ‘tauriņš’, *vābalas* ‘vabole’, *buoruže* ‘mārīte’, *sniegena* ‘sarkankrūtītis’.

Bieži vērojams, ka jaunākajā paaudzē leksēmas netiek adaptētas izloksnes fonētiskajā un morfoloģiskajā sistēmā.

BONIFACAS STUNDŽIA

Vilniaus universitetas

Priešdėlių vedinių ir dūrinių cirkumfleksinė metatonija – analoginių procesų rezultatas?

Cirkumfleksinės metatonijos priešdėlių vediniuose ir dūriniuose kilmė sietina su analoginiais procesais, vykusiais po Sosiūro dėsniu. Pavyzdžiui, iki Sosiūro dėsniu priešdėlio *be-* vediniai, kurių kirčiavimas priklausė nuo pamatinių žodžių kamienų akcentinės vertės, atrodė taip: šakninio kirčio **be¹kájĩs* (plg. *kója* 1), **be¹rañkĩs* (plg. *rankà*, acc. sg. *rañkà* 2) ir kilnojamojo kirčio **begál¹vĩs*–acc.sg. **¹begálviñ* (plg. *galvà*, acc. sg. *gálvq* 3),

**bevaĩ¹kĩs*–acc.sg. **¹bevaĩkiñ* (plg. *vaĩkas* 4). Po šio dėsniu turėjo būti kirčiuojama taip: **be¹kájĩs* (plg. uteniškių, Kuršaičio *bekójis*), **be¹rañkĩs* (plg. tarmių ir bk. *berañkis*), **begál¹vĩs*–*be¹gálviñ* ir **bevaĩ¹kĩs*–*¹bevaĩkiñ* (plg. DP *bedievỹs*–*bėdievoj*). Kilnojamas **begál¹vĩs*–*be¹gálviñ* tipo kirtis lietuvių kalbai buvo nebūdingas, todėl pakeistas šakniniu kirčiu pagal analogiją su **be¹kájĩs* (⇒ **be¹gálvĩs*, plg. rytų aukštaičių šnektų *begálvis*) arba **be¹rañkĩs* (⇒ **be¹galvĩs*, plg. daugelio tarmių ir bk. *begálvis*). Pagaliau **bevaĩ¹kĩs*–*¹bevaĩkiñ* kilnojamas kirtis buvo pakeistas šakniniu kirčiu (⇒ **be¹vaĩkĩs*, plg. tarmių ir bk. *bevaĩkis*). Dar vienas analoginis procesas, būdingas, pvz., kauniškiams, žemaičiams, yra **be¹kájĩs* virtimas į **be¹kājĩs* (> *bekójis*). Pagal *be-* vedinius buvo ir yra kirčiuojami posesyviniai dūriniai (pvz.: *ilgakojis*, *kreivarankis*, *siauragalvis*, *daugiavaikis*), akcentiškai išryškinantys antrojo dėmens penultimą. Kai kirčiuota penultima tapo išskirtiniu dalies darinių bruožu, dviskiemenio pamatinio kamieno ar dūrinio antrojo dėmens pradinio skiemens kirtis persikėlė į penultimą, pvz., **ilgauódegis* (plg. *uodegà*, acc. sg. *úodegq*) ⇒ *ilgauodėgis* (plg. *ilgaliežùvis*: *liežùvis*).

Šis metatonijos kilmės aiškinimas yra pagrįstas analoginiais procesais ir nereikia suponuoti vargiai įrodomų kirčio atitraukimų ar abejotino koloninio kirčiavimo polinkio.

EVALDAS ŠVAGERIS

Vilniaus universitetas

Akustinės priegaidžių paralelės: lietuvių, latvių, slovėnų, serbų ir vokiečių kalbų duomenys

Pranešime, pasitelkus lietuvių, latvių, slovėnų, serbų ir vokiečių (tiksliau, frankoniškojo dialekto) kalbų duomenis, bandoma faktine medžiaga pagrįsti ir pademonstruoti akustinius šių kalbų priegaidžių panašumus. Šio lyginimo atspirties taškas – pranešimo autoriaus disertacijoje (joje tirtos lietuvių ir latvių tarmių ilgųjų kirčiuotų balsių priegaidės) pasiūlyta nauja duomenų analizės metodika, pagal kurią priegaidžių skirtumai grindžiami ne absoliučiosiomis, o santykinėmis akustinių parametrų reikšmėmis. Įsivestas naujas akustinis parametras – tono tęstumo koeficientas (santykinė balsių tono kitimo intensyvumo ir trukmės reikšmė) – leido ne tik įrodyti lietuvių ir latvių tarmių ilgųjų balsių priegaidžių skirtumus (akūtinės priegaidės tonas kinta intensyviau, cirkumfleksinės – lėčiau), bet ir konstatuoti keletą papildomų faktų, iš kurių bene svarbiausias – teigiamą balsių pagrindinio tono ir trukmės koreliacija (kintant balsių trukmei, kinta ir jų tono kitimo santykinis intensyvumas). Iš pastarosios paaiškėja, kad tiriamųjų akustinių parametrų variavimas nėra neribotas (balso klosčių vibracijos svyravimai yra ribojami inercijos jėgos), ir kad vienodos balsių kiekybės sąlygomis opozicijos santykinio tono kitimo požiūriu negali sudaryti kylančio ir krintančio tono kontūrai (grynai melodinė tono kontūrų vertė nenagrinėjama). Tokiomis sąlygomis objektyviais rodikliais įrodomas opozicijas galima pailustruoti dviem nelygybėmis: kylantis \neq kylantis-krintantis bei krintantis \neq kylantis-krintantis. Paprastai tariant, kai balsių trukmė vienoda, kylantis-krintantis kontūras iliustruoja intensyvesnį tono kitimą, o vienodai kylantis ar krintantis – lėtesnį. Kai tono kontūrų forma vienoda, jo ištęstumo laipsnis gali reikšmingai skirtis tik esant reguliariems ir pakankamai dideliems balsių trukmės skirtumams.

Šia metodika išnagrinėjus turimą slovėnų, serbų ir vokiečių kalbų medžiagą ir palyginus ją su lietuvių ir latvių kalbiniais duomenimis, nustatyti to paties akustinio pobūdžio priegaidžių skirtumai. Minimų kalbų, taip kaip lietuvių ir latvių, priegaidės taip pat skiria santykinis tono kitimo intensyvumas (vienų jų tonas santykinu požiūriu kinta intensyviau, kitų – lėčiau). Visa tai rodo šio skiriamą priegaidžių požymio universalumą (bent jau kontūrinio tono kalbose) ir patvirtina mintį apie kompleksinę (taip teigti, visų pirma, leidžia pagrindinio tono ir trukmės koreliacija) kalbamojo prozodinio vieneto prigimtį.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Vyrų ir moterų įvardijimo joniškiesiuose kontekstas

Mato Slančiausko (trumpinama SŽ) ir Mariaus Katiliškio raštų (trumpinama KtŽ) žodynuose kaip antraštiniai išskelti 18 moterims ir 15 vyrams įvardyti skirtų žodžių (kamienai: *merg-*, *mot-*, *tet-*, *tėv-*, *vyr-*). Nenagrinėjami žodžiai, pateikiami tik viename kuriame iš žodynų. Tyrimai rodo, kad moterims įvardyti joniškiesiai turi daugiau žodžių (Kačiuškienė, Švambarytė 2008: 28-40). Abiejų žodynų iliustracinių sakinių vartojimo kontekstui aptarti esama beveik po lygiai pavyzdžių: 92 SŽ ir 96 KtŽ (moteriškosios giminės)s ir 57 SŽ ir 54 KtŽ (vyriškosios giminės).

SŽ ir KtŽ antraštiniais žodžiais išskelti: *merga*, *mergaitė*, *mergelė*, *mergė*; *mergička*, *mergikė*, *mergikščia*, *mergykštė*, *mergina*, *mergiotė*, *mergiščia*, *mergiška*, *mergiukė*, *mergiūkštė*, *mergmoterė*, *mergpalaikė*, *mergšė*; *motinė*, *motera*, *moteriška*, *moteriškas*, *motina*; *motiniukė*, *motušė*; *tetytė*, *tetušėlis*, *tetušis*, *tėvas*, *tėvelis*; *tėvūnaitis*; *vyras*, *vyrelis*, *vyrija*, *vyriokas*, *vyriokšlis*. *vyriškas*, *vyriukas*, *vyrukas*, *vyrutis*. Darybiniu požiūriu žodynuose vyrauja tarminiai deminutyvinių *-elis*, *-ėlis*, *-ė*; *-(i)ukas*, *-ė* priesagų vediniai (plg. Jšpt 2001: 35).

Abiejų žodynų *merg(a)* ir jos vedinių kontekstas atspindimas nevienodai: SŽ nusakomas darbštumas, amžius, jausmai (*kukninė*, *slūžijanti* arba *vargdienė*, *sena*, *turtinga*, *išlepinta*, *patinkama*; *liobias*, *pribėgus*, *suein dainuodamos*, *kikeno*, *linksmas* *sukosi* ir pan.), o KtŽ kontekstinis žodis vaizdingas (*nunokus*, *traški*, *beširdė*, *ne iš skaisčiųjų*, *meilaus apsiėjimo*), neretai virstantis palyginimu su buities daiktais ar augmenija, chtoniškėmis būtybėmis, taigi atsiranda įvertis, kurį mums suformuoja rašytojas (*kaip staklės subudavota*, *plona*, *kaip eglė*, *jau dobilo mitusi*, *melsva kaip rugiagėlių laukas*, *greita kaip vėjukas parugėjęs*, *uch*, *kokia tu*, *velnio gegužė* ir pan.).

Kur kas menkesnis *mot(era)* ir jos vedinių kontekstas: SŽ nusakoma išorė ir paminimos charakterio ypatybės (*ilgs plauks*, *baisi* ir *ciekaunos*, *melagės*), KtŽ – (*taip į motiną*, *tėvo motinos tetrūko*). Moterys išryškėja kaip veiklios, valdingos, patyrusios (*atsikerta*, *atsimena*, *kamantinėjo*, *siuntus* ir pan.).

Žodžių grupės *tet(ytė)*, *tėv(as)* kontekstinės nuorodos taip pat labai menkos: SŽ ir KtŽ minimas darbas (*dirb*, *medžius rauna*), o KtŽ užsimenama apie išorę (*šturkštus tėvo ūsų kutenimas*).

Vyr(as) ir jo vedinių kontekstas žodynuose ir skirtingas, ir spalvingas: SŽ ir KtŽ nurodomas amžius (*jaunas*, *senyvesnis*), nusakoma išorė (*dikts*, *pilnas*, *stamantrus*, *žemlūžis*), akcentuojama jėga (*stiprus*), judrumas ir darbštumas (*važiuoja*, *pasirodydavo*, *bloškė*, *bepluša* ir pan.), smalsumas (*dasižinojęs*, *matydavę*, *pasiversdavę*), charakterio savitumas (*priekabingi*), domėjimasis moteriška gimine (*suedžiojau*, *prisuk* (*pripiršk*) ir gyvenimo nepatyrimas (*apgaun*, *pasityčiojo*). KtŽ atspindimi ir žalingi vyrų pomėgiai (*gėrė*, *atsibliausto*, *akis pabalinę kaip jaučiai* ir *apivarus pasileidę*, *aižo*).

SŽ ir KtŽ vyrų ir moterų iliustracinis kontekstas pateikia kintantį vyrų ir moterų apibūdinimą ir veiklos vertinimą: buvusios darbščios, vikrios, greitos, smalsios, kalbios, linksmos *merga*, *mergaitė*, *mergelė*, *mergė*, *mergikė*, *mergina*, *mergiotė*, *mergiščia*, *mergšė*, *mergiūkštė*, Katiliškio raštuose tampa aikštingos, sutvertos tik gyvenimo džiaugsmui. Abiejų žodynų *motera*, *moteriška*, *moteriškas*, *motina*, *motinė*, *motiniukė* ir *tetytė*, *tetušėlis*, *tetušis*,

tėvas, tėvelis, tėvūnaitis kontekstas žodynuose pabrėžia darbštumą, apsukrumą, valdingumą, smalsumą ir iškalbingumą. Joniškėčių *vyras, vyrelis, vyrija, vyriokas, vyriokšlis, vyriškas, vyriukas, vyrukas, vyrutis* kontekstas informuoja mus apie kintamumą: buvę stiprūs, pasižymintys jėga, judrūs Slančiausko vyrai, Katiliškio raštuose tampa priekabingi, dažniau žvalgosi į mergas, mėgsta susiburti į grupes, linkę nesutarti dėl menkniekių.

Abiejuose žodynuose visi čia aptarti moteris ir vyrus įvardijantys žodžiai vartojami ir kaip kreipiniai.

Taigi žodynai dar kartą paremia tradicinius lietuvių vertinimo kriterijus: darbštumas, smalsumas, kelionių ilgesys, apsukrumas, plepumas, meninė saviraiška (dainos, šokiai, muzika ir pan.), kurie itin ryškūs XIX a. pabaigos pasakojamosios tautosakos tekstuose ir atspindi XX amžiaus vidurio neramias nuotaikas, išskėlusias kiek kitas nusistovėjusio gyvenimo vertybes. Pastebėtina, kad kalbine raiška išryškunami skirtingi pasakojamosios ir grožinės literatūros tekstų kūrimo principai.

Šaltiniai ir literatūra (santrumpos)

Jšpt – *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*. Sudarė Nerija Bartkutė, Rasa Dumčiūtė, Aušra Kaikarytė, Lina Kazlauskaitė, Janina Švambarytė (ats. red.). Šiauliai: K. J. Vasiliausko įm., 2001.

Kačiuškienė, Genovaitė, Janina Švambarytė-Valužienė, Irena Kruopienė. „Moteriškosios lyties asmenų pavadinimai lietuvių kalboje” – *VALODA-2008. Valoda dažėdu kultūru kontekstė*. Zinātnisko rakstu krājums XVIII. Daugavpils universitētes akadēmiskais apgāds “Saule”, 2008, 28–40.

KtŽ – Mariaus Katiliškio raštų žodynas. Rankraštis.

SŽ – Švambarytė-Valužienė, Janina. *Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika. Žodynas*. Vilnius: Petro ofsetas, 2014.

DAIVA ŠVEIKAUSKIENĖ¹, VYTAUTAS ŠVEIKAUSKAS²

¹Lietuvių kalbos institutas

²Vytauto Didžiojo universitetas

Automatinė žodžių daryba

Pastaruojų metu vis daugiau darbų atliekama kompiuterizuojant tautų kalbas. Popieriuje spausdintos gramatikos keičiamos elektroninėmis. Lietuvių kalbos gramatikos informacinė sistema – tai tarsi žinynas, aprašantis kiekvieno lietuvių kalbos žodžio gramatinius požymius. Ji apims ne tik pamatinius žodžius, bet ir vedinius su visomis galimomis priešdėlių bei priesagų kombinacijomis. Vediniai bus formuojami automatinio būdu panaudojant specialiai šiam tikslui sukurtą programinę įrangą.

Pirmam etapui atrinkta 50 veiksmažodžių stengiantis įtraukti visų struktūrinių tipų (pirminių, antrinių ir mišriojo tipo) kiekvieno skyriaus ir kiekvieno poskyrio bent po vieną veiksmažodį, kad būtų atspindėtos visos lietuvių kalbos veiksmažodžių struktūros ypatybės ir kiekvienai iš jų būtų numatytas apdorojimo metodas duomenų bazėje.

2014 m. Lietuvių kalbos institute atlikti išsamūs lietuvių kalbos priešdėlių tyrimai ir nustatyta, kad galimų priešdėlių variantų yra beveik 600. Iš jų atrinkta 220 kombinacijų, kurios tinka veiksmažodžiams. Prie šaknų automatiškai pridedami visi 220 priešdėlių. Taip bus pasiekta, kad duomenų bazė apims visus galimus žodžius, o ne tik tuos, kurie įtraukti į žodynus.

Iš pradžių buvo numatyta, kad į duomenų bazę rankiniu būdu bus suvedamos tik pradinės formos (lemos), visas likusias kaitybines formas paliekant sugeneruoti automatiškai. Tačiau automatinės žodžių darybos gauti rezultatai parodė, kad kai kurių vedinių ne visos formos vartojamos, todėl gautus žodžius ir jų formas būtina atidžiai peržiūrėti ir atmesti tuos atvejus, kurie lietuvių kalboje neįprasti ar nevartojami.

Paruošus visų priešdėlių vedinių duomenis bus generuojami priesagų bei galūnių vediniai.

JANA TAPERTE

Latvian Language Institute of the University of Latvia

Acoustic Properties of Trill in Standard Latvian (Data from Speakers of Different Age Groups)

Trills are characterized by “the vibration of one speech organ against another, driven by aerodynamic conditions” (Ladefoged, Maddieson 1996: 217). Apical trills like [r] in Latvian, which are produced with the tongue vibrating against a contact point in the dental/alveolar region, are quite common cross-linguistically: as Maddieson (1984) reports, in languages which have rhotic sounds in their phonological systems almost half of them are dental or alveolar trills. Yet their production is associated with difficulties both for L1 and L2 learners. Trills are acquired late by native speakers (along with sibilants, they are actually the last segment to be mastered in childhood (Solé 2002)), and some speakers never acquire them perfectly. This is caused, as Solé (2002: 656) notes, by the complex production mechanism of tongue-tip trills which involves “critical positioning of the articulators, stiffness conditions, and aerodynamic requirements”. This articulatory complexity also might be a reason for the large-scale variation of trilled /r/ observed in different languages (e.g., production of tap instead of trill, devoicing, or assibilation (Scobbie 2006; Solé 2002; Vásquez Carranza 2006)).

Basic acoustic properties of the Latvian alveolar trill are described by Markus and Grigorjevs (2002) and Grigorjevs (2012). Both studies, although report on variability in some properties, focus mainly on the acoustic features of prototypical /r/ rather than its variations. The current paper is part of the research project “Acoustic characteristics of the sound system of Standard Latvian by age groups (5–15, 16–39, 40–59, 60–80)” (funded by Latvian Research Council, led by *Dr. philol.* Juris Grigorjevs) that is being held at Latvian Language Institute of the University of Latvia since 2013. The research that is going to be presented is aimed at studying the possible variations in the acoustics of Latvian trill caused by the age of speakers.

Speech recordings from of 40 informants (5 male and 5 female speakers in each of the four age groups) without any speech disorders or notable dialectal traces in their pronunciation have been analyzed. The syllable-onset trill in closed symmetric [r]V[r] syllables has been examined (V — one of the vowels [i(:); e(:); æ(:); a(:); ɔ(:); u(:)]; each syllable repeated three times by every speaker). For the description of the trill, the formant structure of the open phases (F1–F4), as well as the number and duration of the open and closed phases have been analyzed.

References

- Grigorjevs, J. (2012). Acoustic characteristics of the Latvian sonorants. *Baltistica*, 47(2), pp. 267–292.
- Ladefoged, P., Maddieson, I. (1996). *The Sounds of the World’s Languages*. Oxford: Blackwell.
- Maddieson, I. (1984). *Patterns of Sounds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Markus, D., Grigorjevs, J. (2002). *Fonētikas pētīšanas un vizualizēšanas metodes*. I grām. Rīga: Rasa ABC.

Scobbie, J. M. (2006). (R) as a variable. In: Brown, K. (ed.). *Encyclopedia of Language & Linguistics*. 2nd edition. Vol. 10. Oxford: Elsevier, pp. 337–344.

Solé, M.-J. (2002). Aerodynamic characteristics of trills and phonological patterning. *Journal of Phonetics*, 30(4), pp. 665–688.

Vásquez Carranza, L. M. (2006). On the phonetic realization and distribution of Costa Rican rhotics. *Filología y Lingüística* 32(2), pp. 291–309.

JOLITA URBANA VIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Dabartinių baltų kalbų pučiamieji priebalsiai ir afrikatos: akustinių požymių lyginamoji analizė

Pranešime pristatomi instrumentinio tyrimo, atlikto pagal tą pačią metodiką Lietuvoje ir Latvijoje, rezultatai. Buvo tiriami lietuvių ir latvių kalbų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų du akustiniai požymiai: spektro viršūnių dažniai ir santykinis intensyvumas. Tyrimas atliktas kartu su Latvių kalbos instituto mokslininke dr. Inese Indričāne. Tyrimu siekiama palyginti dabartinių baltų kalbų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų spektro ypatybes bei nustatyti, kokią įtaką tiriamųjų priebalsių akustiniams požymiams daro palatalizacija, balsingumas, priebalsių artikuliacijos būdas bei vieta ir informanto lytis. Straipsnio objektas – 34 dabartinių baltų kalbų priebalsinės fonemos: 1) 22 pučiamųjų priebalsių fonemos – lietuvių /f, f^l, s, s^l, z, z^l, ʃ, ʃ^l, ʒ, ʒ^l, x, x^l, ɣ, ɣ^l/ ir latvių /f, v, s, z, ʃ, ʒ, x, j/; 2) 12 afrikatų – lietuvių /dʒ, dʒ^l, tʃ, tʃ^l, dʒ, dʒ^l, tʃ, tʃ^l/ ir latvių /dʒ, tʃ, dʒ, tʃ/. Analizuoti priebalsiai, ištarti izoliuotuose CVC tipo skiemenyse. Tiriamuosius junginius įskaitė 12 lietuvių ir 12 latvių informantų (20–48 m.): kiekvienoje grupėje po 6 vyrus ir 6 moteris. Instrumentinis priebalsių tyrimas atliktas kompiuterinėmis programomis *PRAAT*, *MS EXCEL* ir *SPSS*.

Tyrimas nenustatė koreliacijos tarp **spektro viršūnės dažnių** ir dabartinių baltų kalbų pučiamųjų priebalsių bei afrikatų balsingumo. Dėl palatalizacijos lietuvių kalbos priebalsių spektro viršūnių dažniai paaukštėja. Spektro viršūnės dažnių vertės leidžia skirti artikuliacines lietuvių ir latvių kalbų priebalsių grupes pagal sibiliaciją: sibiliantai (alveoliniai ir dantiniai) bei nesibiliantai (gomuriniai ir lūpiniai dantiniai / palataliniai). Vyrų ištartų sprogstamųjų ir pučiamųjų priebalsių bei afrikatų spektro viršūnių dažniai yra žemesni negu atitinkamų moterų ištartų priebalsių, vadinasi, informantų lytis taip pat daro įtaką spektro viršūnių dažniams.

Tyrimas patvirtino dabartinių baltų kalbų **santykinio intensyvumo** ir balsingumo koreliaciją: skardžiųjų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų santykinis intensyvumas yra didesnis negu atitinkamų dusliųjų koreliatų. Didesnę santykinio intensyvumo vertę turi palatalizuoti lietuvių kalbos pučiamieji priebalsiai ir afrikatos, vadinasi, palatalizacija padidina priebalsių stiprumą. Santykinio intensyvumo duomenys neleidžia diferencijuoti dabartinių baltų pučiamųjų priebalsių ir afrikatų pagal artikuliacijos būdą bei vietą. Informanto lytis taip pat nedaro žymesnės įtakos santykinio intensyvumo vertėms.

Nustatyta, kad abiejose kalbose tirti akustiniai požymiai koreliuoja su tais pačiais kriterijais (balsingumu, artikuliacija, informanto lytimi), tačiau skirtingi akustinių požymių duomenys atskleidžia lietuvių ir latvių kalbų konsonantizmo diferencinius skirtumus: latvių kalbos pučiamieji priebalsiai ir afrikatos pagal spektro viršūnių reikšmes artimesni atitinkamiems lietuvių kalbos palatalizuotiems priebalsiams, vadinasi, latvių kalbos priebalsiai yra „minkštesni“ negu lietuvių kalbos nepalatalizuoti priebalsiai. Taip pat nustatyta, kad latvių kalbos pučiamiesiems priebalsiams ir afrikatoms būdingas didesnis santykinis intensyvumas, vadinasi, latvių kalbos priebalsiai yra stipresni, „garsesni“ už atitinkamus lietuvių kalbos priebalsius.

DIANA VAITMONIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Bendrinė kalba jaunosios ir vidurinės kartų pietų žemaičių raseiniškių mentaliniuose žemėlapiuose

Paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuostatos dėl bendrinės kalbos jau yra sulaukę tyrėjų, sociolingvistų, dėmesio¹. Tačiau bendrinės kalbos vaizdinių mentaliniuose žemėlapiuose ir kalbinių nuostatų koreliacija iki šiol dar nėra plačiai nagrinėta².

Pranešime atskleidžiamos jaunosios ir vidurinės kartų pietų žemaičių raseiniškių patarmės arealo nuostatos į bendrinę kalbą ir jos vartotoją, parodomos prototipinės bendrinės kalbos zonos ir regionai iš paprastųjų kalbos vartotojų perspektyvos.

Taikant perceptyviosios dialektologijos sąmoningųjų nuostatų metodą išryškintas oficialiojoje erdvėje priimtas aukštas bendrinės kalbos statusas socialinių vertybių skalėje. Parodomas tiriamos kalbos bendruomenės narių deklaruojamas požiūris į bendrinę kalbą, kaip privalomą, norminę ir taisyklingą viešajame diskurse, kuria kalba *išsilavinęs, inteligentiškas, kultūringas miestietis*.

Bendrinės kalbos prestižiškumas, teigiamas požiūris į bendrinės kalbos vartotoją, kalbinės gimtinės veiksnio svarba lokalizuojant bendrinę kalbą žemėlapyje (bendrinės kalbos plotai dažniausiai žymimi *savoje* ir artimiausių geografinių kaimynų teritorijose) implikuoja raseiniškių siekį tapatintis su netarminio kodo vartotoju.

Literatūra

Aliūkaitė, Daiva; Merkytė-Švarcienė, Erika. 2012: Bendrinės kalbos regionai jaunųjų lietuvių kalbos bendruomenės narių požiūriu: kompetencija ir vaizdiniai. *Kalbos kultūra* 85, 155–177.

Aliūkaitė, Daiva; Valikonė, Jolanta. 2012: Bendrinės kalbos ir domenai. Prieiga internete: <http://www.uki.vu.lt/file/Verbum/2012/3/aliukaite.pdf> [žiūrėta 2016-09-08].

Ramonienė, Meilutė. 2013: Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra* 2. Prieiga internete: www.taikomojikalbotyra.lt [žiūrėta 2016-09-07].

Ramonienė, Meilutė. 2006: Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. *Kalbos kultūra* 79, 137–148.

¹ Plg. Aliūkaitė, Merkytė-Švarcienė 2012; Aliūkaitė, Valikonė 2012; Ramonienė 2006; 2013 ir kt.

² Paminėtinas šiuo metu vykdomas projektas „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ (projekto vadovė doc. dr. Daiva Aliūkaitė).

VILMA ZUBAITIENĖ

Vilniaus universitetas

Stabiliųjų junginių tyrimai ir leksikografinė praktika

Pranešime pristatomi naujausi stabilųjų junginių darbai, aptariamos klasifikacijos problemos bei vartosenos ir semantikos ypatumai. Stabiliaisiais junginiais laikomi mažiausiai dvinariai žodžių vientisos reikšmės junginiai. Jie kalboje egzistuoja kaip vienas vienetas ir yra atkuriami iš atminties. Stabilieji junginiai gali būti skirstomi į kolokacijas, frazeologizmus ir idiomias, mandagumo frazes, morfologines samplaikas ir pan. Prie stabilųjų paprastai priskiriama ir keliažodė terminija.

Analizei pasirinkti stabilieji junginiai, pateikiami dvikalbių žodynų elektroninėse versijose, prieinamose *Lietuvių kalbos išteklių informacinėje sistemoje* (<http://lkiis.lki.lt/>). Konkrečiai nagrinėjami tokie žodynai: Jono Balkevičiaus, Laimutės Balodės, Apolonijos Bojūtės, Valterio Subatnieko, Alberto Sarkanio, Evaldo Švagerio, Agnės Navickaitės-Klišauskienės „Didysis lietuvių–latvių kalbų žodynas“ (atnaujintas pagal 1995 m. leidimą, išleista Rygoje, ats. red. Alberts Sarkanis), Vilijos Mačienės ir Ramunės Markevičiūtės „Lietuvių–vokiečių kalbų žodynas“ (atnaujintas pagal 2006 m. Vilijos Mačienės leidimą, išleista Vilniuje) ir Beatos Pieseckos bei bendraautorių grupės parengtas „Lietuvių–lenkų kalbų žodynas“ (pagal anksčiau nepublikuotą „Mokomojo lietuvių–lenkų kalbų žodyną, rengtą 2007–2009 m. Vilniuje, bei spausdintą Algio Kalėdos, Barbaros Kalėdienės bei Marijos Niedzvieckos „Lietuvių–lenkų kalbų žodyną“, išleista 1991 m. Vilniuje) bei „Lietuvių–anglų kalbų žodynas“, sudarytas pagal anglų ir lietuvių kalbų leksemų duomenų bazę, parengtą Virginijaus Dadurkevičiaus ir Danieliaus Ralio. Elektroninės versijos buvo kuriamos 2012–2015 m. vykdant projektą „IRT sprendimų bei turinio, padedančių išsaugoti lietuvių kalbą viešojoje erdvėje, kūrimas bei galimybių jais naudotis sudarymas (projekto kodas NR. VP2-3.1-IVPK-12-K-01-005)“.

Svarbiausias tyrimo tikslas – išanalizuoti stabilųjų junginių pobūdį, pateikimo būdus, struktūrą bei semantiką dvikalbiuose lietuvių–latvių resp. vokiečių resp. lenkų resp. anglų žodynuose. Pirmiausia tiriama, kokie stabilieji junginiai pateko į žodynus, ir aiškinamasi, dėl kokių priežasčių jie pateko. Taip pat siekiama atskleisti stabilųjų junginių sinoniminę vartoseną bei variantiškumą. Atkreipiamas dėmesys į tiesioginės ir perkeltinės reikšmės frazemas bei jų skyrimo būdus. Vartosenos, turinio ir raiškos tyrimai atliekami remiantis dabartinės lietuvių kalbos ir gretinamaisiais tekstynais.